

לימוד אמונה – איך לומדים אמונה?

רה"י הרב יוסי רודריגז

מטרת מאמרנו לפלס שביבי כיוונים בערפל הידיעה, לנושא הגדול והמקיף שראוי להיות מעובד בהיקף ועל ידי אנשים גדולים ממני, ובאתי רק לעורר לגיבושו – לימוד אמונה¹. המרחב העיוני לכתיבת המאמר הוא העיון בכתבי הרב קוק זצ"ל, שעסק הרבה מאוד בנושא, ושימוש תלמידי חכמים שלמדו ולימדו ממקורותיו. אנו ננסה מעט מזער לקבץ ולגבש אורחות חשיבה בנושא.

חלק ראשון: הקדמה – מהי אמונה

בפתיח של תמצית דתמצית מוכרחים אנו לנסות להגדיר מהי אמונה. נציין רק שזו מלאכה קשה שבקשות לפום עומקו, גבהו ומהותיותו² של מושג זה, ועל כן ברור שדברינו הם רק כטיפה מן היס.

האמונה הינה יחס ודאי³ אל עניין נעלם⁴. אם העניין אינו נעלם – אין זו אמונה אלא אמת, ועל כן בקריאת שמע דערבית, כשהדברים מעורבבים (לשון ערב), אנו אומרים "אמת ואמונה", מה שאין כן בבוקר (לשון ביקורת), כשהדברים מבוקרים וברורים, שאז אנו אומרים "אמת ויציב". גם כשאדם מאמין בחברו, וקל וחומר באמונה באידיאל – יש בהם צד נעלם שממנו מתפרנסת האמונה, ועל כן כך שמה.

ההגדרה "יחס לעניין נעלם" לא באה לבטל את היחס לאמת, ואדרבה – הקשר בין אמת לאמונה הוא מוכרח, וברגע שהאמונה מתגלה ככזב, כשקר, מיד תתמוטט, אלא אם כן האדם הינו חולה נפש מדומיין, כמאמר הפסוק "פתי יאמין לכל דבר"⁵. הרמב"ן כותב, שהמילה 'אמת' היא קיצור של 'אמת' כמו ש'בת' הוא קיצור של 'בנת'⁶. היחס הוודאי של האמונה נשען על כך שהעניין הנעלם הוא אמת. כך במערכות יחסים בין בני אדם, כשאדם מאמין בחברו, כך ביחס לעניינים ערכיים אידיאליים שאדם מאמין בהם, וכך ביחס לעניינים המיסטיים, כשמעל לכולם האמונה באלוהות – היחס אל הטוב המוחלט ואל האמת המוחלטת.

אמנם הבדל עקרוני יש בין דברים שהוכחתם היא במובן המחקרי של בירור העובדות וניתוחם, וכן על ידי ניסיונות חוזרים ונשנים, המאמתים את הנקודה הנעלמת ומהווים הוכחה גמורה, לבין דברים

¹ על חובת לימוד אמונה נכתב רבות במקומות אחרים, ואכ"מ.

² הכוונה למרכזיותו והשפעתו, כמבואר באריכות במאמר "קרבת אלהים" (מאמרי הראיה, עמ' 39-32).

³ ספר העקרים, מאמר ראשון פרק י"ט: "האמונה בדבר הוא הצטיר הדבר בנפש ציור חזק עד שלא תשער הנפש בסתירתו בשום פנים, אף אם לא יודע דרך האמות בו... כמו שלא תשער הנפש בסתירת מה שהושג מן החוש...".

⁴ נעלם אין פירושו מסופק. יש נעלם שהוא מסופק, ויש נעלם שהוא בלתי מסופק, ובו שייכת תכונת האמונה.

⁵ משלי י"ד, ט"ו. ואף על פי שנאמר "שומר פתאים ה'" (תהלים קט"ז, ו'), אין לזה קשר למאמר.

⁶ רמב"ן על התורה. ששורש המילה אמת הוא א.מ.ג. ושורש המילה בת הוא ב.ג. והסימית בשניהם היא ת' שאינה שורשית, ואילו האות נ' נשמטת. וע"ע נצח ישראל ריש פרק ז'.

שההוכחות שלהם אינן גמורות ותמיד רב הנעלם על המוכח; מכל מקום, הקשר הרציף והמוכרח בין אמת לאמונה הוא ברור.⁷

מדברינו עולה, שהאמונה היא יחס ודאי אל אמת נעלמת. אמנם צריך לשכלל הגדרה זו, כשנבין שהאמונה באדם נובעת מ**כח האמונה**⁸. באדם קיימת **תכונה** כזו המשקפת לו את העקרונות של עצם חיו. היא משדרת לו אופטימיות, ברק של הכרה שלכל יש משמעות – משמעות אופטימית של טוב, של כדאיות, שהכל כדאי ולא סתמי (אפילו הייסורים!) – עצם החיים משדרים שכדאי לחיות. אין זו משמעות במובן של מילים; אופטימיות זו היא עצם הרצון לחיות, עוד לפני מה שנסביר ונבנה בתובנה. האופטימיות הזאת היא תולדה של השתקפות הטוב האלוקי הנעלם המהווה את כל היש. אמת ונכון שהשתקפות ורצון החיות האלה קיימים גם בבעלי החיים וגם בצומח, ולעתים הם גם נובלים, ובמקומם ממלא את הנפש במדרגות שונות ייאוש, שהוא כח המדכא את התכונה האמונית⁹, – מכל מקום מדרגת ההופעה הנמוכה ביותר של האמונה היא כיצר קיום, כדחף המשקף את החיים כדבר עליון הגורם לנושאו לעשות הכל על מנת להמשיך את קיומם.

אמנם יחס זה באדם אינו נשאר בגדר של רצון להתקיים ותו לא. תכונה זו, הנמצאת "בכל המצוי כולו בצורה אלמת וחרשת, בצורה כחנית, נתפתחה באדם בצורה מושכלת והרגשית"¹⁰. זאת אומרת, שהשמחה, האופטימיות, המרץ, האומץ, כח הסבל הבלתי נדלה, כח ההתגברות על כל המשברים והטראומות, העין הסימפטית על הבריאה, רצון החיים והמפעל, הנובעים מן האמון בחיים, מן האמון בהרגשת הטוב והאושר, הביטחון להתגבר על כל מפגע ולנצח, כח ההתחדשות וההתנערות הממלא תדיר את כוחות החיים¹¹ – כל אלה הינם **תולדותיה של תכונת האמונה**. כל אלו הם באדם **תולדה מוכרחת** של התפתחות האמונה ברגש **ובשכל**¹², על פי מידתם, ואם חלילה לא יפותחו השכלות ורגשות אמוניים בנפש ותישאר האמונה בגולמיותה – עלולה להתפתח בה מארת הייאוש.

---

⁷ ברור הדבר שאמונה יכולה להיות גם באופי של **תאוות אמונה** (עי' אורות האמונה, מהד' תשנ"ח, עמ' 76), והוא יסוד יצרא דעבודה זרה, הרחוק מאוד מן האמת, אלא שאנו מדברים על דורנו, אחרי שעם ישראל הטביע במציאות את עוז העבודה האמונית מחד והכפירה שללה את ההזיה האמונית מאידך, ועל כן פיתחנו כאן את היסוד האמוני במובן זה.

⁸ "נמצא תכף כי בנפש האדם פנימה נמצאת תכונת האמונה" (מאמרי הראיה, "שעורים בספר הכוזרי", עמ' 486. למרות ששיעורים אלו אינם מכתיבת הרב אלא ממסורה שבעל-פה, מכל מקום הרצי"ה הסכים להוצאת הספר כפי שהוא ולגבי דידן הוא מהווה מקור מוסמך).

⁹ אפילו בבעלי חיים; לדוגמא, אם נכלא ציפור – יתכן שלא תרצה לאכול ולשתות עד כדי מיתה, מתוך שלילת משמעות חיים זו, והייאוש שנוצר עקב כליאתה. ואף על פי שמחזה זה נדיר הוא, מכל מקום הוא תוצאה של שלילת הארת האמונה בחיים.

¹⁰ אורות, מאמר "ערך התחיה" מזרעונים (עמ' קל"ה).

¹¹ עי' "כארי יתנשא", הרב יוסף קלנר, עמ' 30.

¹² אחת הטעויות הקלאסיות של האדם היא ה**תייחסותו אל האמונה כאל פחד מאיתני הטבע**, כאל חולשה שלו וצורך להסביר לעצמו את עניין קיומו, שצורך זה הינו פשוט הטעיה הנובעת מהפסיכולוגיה שלו; כמו שאצל בעלי חיים אין צורך בהסברה, אלא הם פשוט חיים וזהו. כך גם האדם היה צריך להיות כמותם ("מותר האדם מן הבהמה אין"), אלא שהאדם הוא מסובך בגלל שכלו. ואולי לזה התכוון קרל מרקס באומרו שהדת היא אופיום להמונים – העמידה מול הלא נודע שאינה מתמודדת שכלית אלא מתרגמת לאמונה עיוורת שנובעת מחולשה.

ברור שזוהי הטעיה, כיון שכל עולם הרוח של האדם – אפילו הערכים האנושיים וקל וחומר עולמו המוסרי – אינם איתנים באדם אלא מ**כח האמונה**. עולם הערכים אינו פרי של תועלתיות כלשהי, אלא אמונה בטוב הבלתי מוסבר, שמכחה אנו מכירים בכל ערך – ערך חיי האדם, ערך השוויון, ערך המידות הטובות, ערך החופש וכו', **שכל אלו אינם**

מה פירוש 'התפתחות האמונה בשכל'?! הלא הגדרנו שהאמונה היא יחס אל נעלם, יחס אינטואיטיבי של הארה פנימית, ואילו השכל הוא לכאורה כלי של הגדרה וניתוח, של ביקורת, של שיפוט ושיקול דעת?! 'התפתחות ברגש' אולי אפשר להבין, אך מה הכוונה בפיתוח **שכלי** של האמונה?

כאן המקום להביא מספר הגדרות של הרב זצ"ל על מנת שלא להרחיב יתר על המידה.

במאמרי הראיה¹³: "האמונה אינה לא שכל ולא רגש, אלא גילוי עצמי היותר יסודי של מהות הנשמה, שצריך להדריך אותה בתכונתה". זאת אומרת, שאף כי מקור האמונה אינו השכל, מכל מקום הוא אחד הכלים לביטוייה. ועוד שם¹⁴: "זוהי (חוש האמונה האלוקית) **דעת הדעות והרגשות**, שמחברת את ההויה הרוחנית של האדם, המציאותית בפועל (פירוש: עולם ההכרה הגלויה), עם ההויה הרוחנית העליונה (פירוש: במה שיכול להתגלות ממנה¹⁵) ומערבת את החיים שלו עם החיים המציאותיים הרמים מכל גבול ונעדרי כל חולשה פיזית (מה שאפילו אינו בר גילוי)".

ושם¹⁶: "בעומק נשמתנו נמצא כח האמונה, **שמהותו היא התשוקה להתדבקות אלהית** – צמאה נפשי לאלהים לאל חיי... כח האמונה הוא הצלם האלהי המאיר מתוך תוכם של ברואיו של הקב"ה, והוא עצם מהותה (פירוש: גילוייה) של הנשמה. והמבוקש הזה, מבוקש האמונה, הנהו היותר ראשון, היותר חזק, והיותר אחרון שבמבוקשים... **כשכח האמונה הוא מפותח**, אז הנשמה נמצאת במצב נורמלי, טבעי, במצב של בריאות, והאדם מוצא את עצמו בגן-עדן רוחני, המרוה את נפשו הצמאה והשוקקה לדבר ד".

הרב זצ"ל מזהה בפיסקה זו את תכונת האמונה באדם כמפתח לכל ההתפתחות הרוחנית. לתכונה זו יש יכולת פיתוח, דהיינו, היא עניין דינמי שיש לו מכלול של צרכי התפתחות, שאחד הביטויים לתנועת התפתחות זו היא ההשכלה האמונית.

באורות האמונה¹⁷: "שורש האמונה הוא בחכמה. מתוך **שיש חכמה כמוסה בנשמה**¹⁸ שהיא מכירה על ידה בגודל האמת האלהית, אלא שאינו יכול להוציא אל הפועל את הפרטים...". והחכמה הזאת, חכמת האמונה – אמונה מושכלת היא¹⁹. **כל התורה כולה** שמותיו של ה', ומקור כללות החכמה האמונית, הן בתבניתה המעשית והן בתבניתה המחשבית.

פרי הסבר רציונאלי (של תועלתיות), אלא עניינם שייך לצד הבלתי מוסבר, הנעלם, של האמונה באידיאלים ובערכי הטוב הללו. כשמביטים יפה יפה שזהו מקור הרוח אפילו האנושי (ולא רק המיסטי), מיד עומדים על האמת שהאמונה אינה רק תולדת פחד פרנואידי, אלא מקור של חיי המשמעות, שאינם רק צורך ותועלת, אלא אחיזה באמת, האמת שאינה מתחילה מתחום הרציונאלי, אף שמוסברת על ידו, אלא מקורה של הרוח **בתכונת האמונה** – אפילו תהיה לבושה בערכי חול, ומחשבות אנוש.

¹³ "מאורות האמונה" (עמ' 70).

¹⁴ "דרך התחיה" (עמ' 1).

¹⁵ שבכל מקום מכונה **בשם אדנות**, שהוא הגילוי של **שם הוי"ה** הנסתר לגבי דידן.

¹⁶ "שיעורים בספר הכוזרי", סוף סע' ב' תחילת סע' ג' (עמ' 487).

¹⁷ מהד' תשנ"ח עמ' 65.

¹⁸ על פי נדה ל': "מלמדן אותו כל התורה כולה... בא מלאך וסטרו על פיו ומשכחו" וכו'.

¹⁹ עיי' אורות האמונה, מהד' תשנ"ח עמ' 62, וז"ל: "אם מודים הם המאמינים בתורה באמת, בעיקר הגדול של שלילת הגשמות, הגבול, השינויים, וכל התוארים של לשון בני אדם מהאלהים, כבר הם מוכרחים לדרוך בדרך **אמונה**

מכאן החשיבות הגדולה ללימוד אמונה. כלול לימוד זה במצוה הראשונה שהרמב"ם מביא בספר המצוות – "אנכי ה' אלהיך". מצוה להאמין? עניין המצוה הוא לחזק ולבנות פיתוח משוכלל לאמונת האדם בהכרותו, ללמד חכמות המודיעות לו את קונו, ובאמת "כל החכמות והמדעים וההשתלמות הכללית, הנם רק כלים ואמצעים, העוזרים להשרישו (את כח האמונה) עמוק עמוק בלב האדם פנימה"²⁰.

מכל מקום, לימוד זה הוא קשה, מעצם אופיה של האמונה, שעיקרה נעלם. על כן דרכיו של לימוד האמונה שונות מדרכי הלימודים האחרים, ויש בו הרבה דרכי הטעיה, כדברי הרב זצ"ל: "ללימוד ולהבין בברור את תכן האמונה... להבחין בין רעיונות הקרובים להיות מתדמים לאמונה, שבאמת אינם מוגדרים כלל בשם אמונה, ובין האמונה האמתית שהיא התגלות אלהית עליונה, שאפילו מדות טובות אינם נכנסים תחת מושג זה, והם רחוקים זה מזה, מרחק יותר גדול מהמרחק שבין שמים וארץ"²¹.

חלק שני: הקושי בלימוד אמונה

לימוד אמונה אינו לימוד לשם התפעלות, חוויה, התרגשות או התחברות, ואף על פי שלפעמים מצמיח לימוד זה גם תנובות כאלה המרוממות את הרגש – מכל מקום זו אינה המטרה, ואדרבה, הרבה פעמים תפריע סערת נפש²² לעמוד על נקודת האמת שהיא המבוקש בלימוד זה. לעיתים תקרא 'חכמת הרגש', אך אל נתבלבל; חכמה מדויקת יש כאן, אלא שאורחות חשיפתה והיוודעותה לאדם שונות מחוכמות אחרות, ועל כן ישנם קשיים בסיסיים שנשתדל לעמוד על כמה מהם.

א. ידיעת תבניות המושגים ולא הכוונה הסמוגה בהם

1. הבעיה הלשונית; 2. פיתוח ההכרה; 3. הדרך לפיתוח ההכרה.

1. הבעיה הלשונית:

הרב במוסר אביך²³ מבאר, ש"עמקי חכמת היראה... לא יודעו לאדם מצד הדיבור החיצוני, אלא בהגיון הלב בדיבור הפנימי". ישנו דיבור חיצוני: דיבור והמְשָׁנָה של מכלול ביטויים ומושגים, שאין הפרש בין הכוונה בהם לבין המובן מהם. הבנת האדם לא תטעה בהם; אם מבינה היא את הנאמר – אכן תבין ממדויק (על פי רוב) את כוונת האומר, ואם לא תבין – יוכר ההכרח לעיין בדברים על מנת לדעת, ואין בשפה זו הטעיה לשומע לומר שמבין כשבאמת מצד האומר אינו מבין.

מושכלת. וכיון שנקודה אחת מההשכלה האמונית מוכרחת היא, כבר כל העולם כולו המושכל הוא מוכרח, והחכמה והאמונה מוכרחות ללכת צמידים. ובאין דעת אין אמונה".

²⁰ מאמרי הראיה שם (עמ' 489, ד"ה כח האמונה).

²¹ שם, בתחילת העמוד.

²² מוסר אביך פרק א' סע' ז'.

²³ פרק א' סע' א.

כך הוא בכל הלימודים, ואפילו בלימוד התורה במדעה הגלוי²⁴, מה שאין כן בלימוד חכמת ענייני הלבבות; השפה של חכמה זו מצד טבע עניינה היא שונה, ועל כן יש בה הטעיה. "המאמרים בעצמם אינם בחיצוניותם לפי עומק החכמה שבהם, כי לא נוסד בלשון כלל לדבר בכל פרטי ההבנה כפי הדרוש להם"²³. אם כן, יש כאן בעייתיות מצד עצם המושגים והיכולת להביע את תוכנם באופן שנוכל אכן לעמוד על הכלול בהם. זו איננה בעיה רק של השומע אלא גם של המדבר עצמו; להכיל עניין רחב ועמוק מימדים ורבדים בְּשֵׁפָה – תהיה עשירה ככל שתהיה²⁵ – דבר זה "לא נוסד בלשון". ועל כן עלול אדם לחשוב שיודע כשבאמת אינו יודע.

2. פיתוח הכרה:

עוד עולה מדברי הרב שם, שהמבוקש אינו עניין של הגדרה ופרשנות אלא פיתוח של הכרה: "חובה היא לעיין שיהיה מכיר הדברים בהכרה פנימית", דהיינו – התבוננות לאשורם של דברים מחייבת להכיר מכלול של צדדים ובחינות, על מנת שיתפתח זיהוי של מושגים והבנתם, ובעיקר הבנת משמעותם – שלה הרב קורא "הכרה פנימית". אם האדם יזהה את נקודת העומק, יוכל אחר כך בתהליך עיבודי להרחיב את הדברים המביאים לאותה הכרה, ובמדרגה מפותחת להסביר ולהעניק לזולתו מטוב ידיעתו.

3. הדרך לפיתוח ההכרה:

עוד חייבים אנו לעמוד על טיבו של המושג "הפנמה". הרב כאן מזכיר דיבור פנימי לעומת חיצוני, הכרה פנימית לעומת חיצונית; מה טיבה של הפנמה זו?²⁶ לענ"ד נראה, שאין הכוונה כאן לפעולת ההפנמה, שהיא העבודה הנפשית ולא הלימודית, אלא לעצם טיבה של חכמה זו. לחכמה זו ישנם שני צדדים: צד גלוי וצד יותר מופשט. כדי להרחיב את עצם יכולת ההבנה והקליטה, צריך לעבור תהליך של עיבוד והמשגת התוכן, כשביאור ההקדמות, הפרשנויות והעמידה על העניין מכיוונים שונים, היא עניין עקרוני מהותי בחכמה זו, ולא קפיצה למסקנה ולתבנית ההגדרה בדילוג²⁷. האמצעים אינם רק כדי להגיע למסקנה הלכתית, ואי אפשר לקצר את הדרך. הנוסחה בסוף אינה היעד; היעד הוא עצם הפגישה עם האמצעים – ההקדמות, הפרשנויות, הבחינות והצדדים של אותו עניין – שהיא היא המבוקש, והיא היא יוצרת את

²⁴ עי' לקמן הערה 29.

²⁵ שפת הקודש הינה שפה המיוחדת לשאת את ענייני הקודש, ועל כן גם בקוצר לשונה נושאת בקרבה רבדים רבים של משמעות, ומכל מקום גם לשפה זו הכוונה.

²⁶ האם הכוונה כאן לפעולת ההפנמה הקרויה דעת המתוארת בעולת ראייה ח"ב, עמ' ר"ד: "חכמה נקרא שמכיר הדבר יודע ערכו ונמשך לו בבחירה גמורה, ודעת נקרא אחרי שהעמיק בחכמה ונמשך אחרי הדבר שהחכמה החליטתו, ונדבק בכל כוחותיו שהם לבד מהחכמה".

²⁷ דומה הדבר להבדל בין מסע לטיול: במסע המטרה היא להגיע אל הסוף – היעד. בטיול המטרה היא הדרך עצמה ורשמיה, התכלית היא התוצאה הנבנית ומצטרפת מרשמים אלו. כביכול הסוף אינו מעניין; הדרך אליו עקרונית רק במידה ותיצור את רשמיה כדרך (חילוק זה שמעתי בשם הרצי"ה. עי' אור לנתיבותי, מראי מקומות והערות סע' ה', ממ"ר הרב עמיאל שטרנברג שליט"א).

הרושם התוכני שעל ידו מתפתחת היא ההבנה הפנימית היינו הבנת המשמעות העמוקה של הדבר²⁸. וזה אחד הדברים השונים בין לימוד גמרא בעיון לבין לימוד אמונה²⁹.

ב. שטף הציורים הלבניים

1. הציורים האמוניים הראשוניים; 2. המרירות המתלווה בפיתוחם.

1. הציורים האמוניים הראשוניים:

בעיית הלשון, "שלא נוסד" לדבר בעניינים האמוניים אלא בהרחבה והתבוננות, היא הבעיה היותר טכנית באופן יחסי. ישנה בעיה נוספת, נפשית איכותית, שיוצרת קושי בדרכי הלימוד הזה. ההרגשה שיודעים כבר והבנו בתחילת הדרך ולא צריך להתעמק יותר, אינה רק מצד קושי השפה, אלא מצד עניין פסיכולוגי מהותי הקיים בנפש האדם – ש"המחשבות הטבעיות הן מלאות ציורים באלה העניינים הרוחניים, ובשביל כך מראשית כל לימוד, בתחלת שימת הלב על בירור, באים הם ושוטפים, ומתוך שהם מחשבות של בוסר, והרבה דברים אויליים וחשוכים מעורבים בהם... על כן מפריעים הם בעצמם בשטפם את האפשרות של הלימוד וההתעמקות"³⁰.

כיון שהאמונה – הקשר שלנו אל הטוב, אל האושר, אל חיי המשמעות – איננו בחירי, אלא תכונה קבועה בנפש, שאפשר להדריכה בתכונתה או להתעלם ממנה, כיון שהאמונה איננה המצאה וחדוש של השכל והמחשבות אלא תכונת החיים עצמם, **כיש עקרוני בתחושת החיים** – כתוצאה מכך, הציורים הלבניים והמאווים התת-מודעים, על טוב, על אושר, על אמת, על צדק, ועל הרבה עניינים רוחניים, עוד לפני תהליכי הלמידה, העיבוד והניתוח של תוכנם, הם כבר קיימים בנו בצורה גולמית בווריאציה מסוימת.

ציורים אלה הם פרי של ניסיון החיים, העבר, החברה הקרובה, הנורמות המוסריות שאנו סופגים אל תוכנו, ההשפעות של ההורים והלימודים, **ויותר מכל** – ההשפעות הללו הם פרי התכונה הנעלמת יותר, האישית, האופייית, הסובייקטיבית של האדם עצמו, שאינה דף חלק ואינה 'הכנה' שעליה נרשמים החיים, אלא היא נשמה פרצופית³¹ בעלת תכונות של טוב המאירות בתכונותיה, ועל כן עוד לפני שלומדים יש בה

²⁸ אין כוונת דברינו ללעיסה מרוחה של דברי הטפה חוזרים ונשנים, אלא לעבודה חכמתית דייקנית ובקרתית, ואעפ"כ שונה דרכה מחכמות שהשפה בהם חיצונית.

²⁹ בהקדמה למסילת ישרים – משמע ששינוי זה קיים אפילו בקודש: "מהם בפלפולי ההלכות, מהם במדרשים, מהם בפסקי הדינים" – שעל זה הרב זצ"ל מסביר שהחכמה בהם היא חיצונית (כפירושו לעיל). ועי' לאמונת עתנו ח"ג עמ' ט' ד"ה התורה, ועמ' פ"ו ד"ה בין.

³⁰ אורות הקודש ג', ראש דבר עמ' כ"א.

³¹ עי' עולת ראייה ח"ב, עמ' קנ"ו: "בסדרי הנשמות ומדרגותיהן יש ג"כ שני אפנים כאלה. יש מציאות נפש כחנית, כתאר נקודה בלתי-פרצופית, והיא רק הכנה המשתלמת בקבלתה המושכלות בשלמות הדעת והמעשים (פירוש: והן נשמות הגויים), ולעומת-זה הנשמות האצולות ממקור הקודש בשלמות תכנן (פירוש: נשמות ישראל), כתאר פרצוף שלם... שעי' עבודתן הנכונה בעולם המעשה יש להן להוסיף חיל ואומץ".

אורינטציה תת-מודעת כוחנית, שאמנם תתפתח על ידי הדרכת אמונה, אך בשלביה הראשונים היא אינה ריקנית³² ויש בה אמירה – על פי רוב רדודה ועם הרבה דעות קדומות, אך מכל מקום אמירה היא.

לאמירה זו קורא הרב זצ"ל "ציורים שוטפים", וכוונתו היא שאין 'ואקום' בעולם הרוחני³², וממילא יש לכל אדם אמירה מסוימת בעניינים אלו. אלא שדא עקא, נטייה זו מהווה מכשול. ראשית, בעצם הצורך להתעמק במושגים האמוניים כשנראה שכבר קלטנו את העניין. שנית (ועוד יותר בעייתית), שציורים אלו מושפעים מאוד מהנטיות החומרניות ומהמידות המקולקלות, ובעיקר מעצם מהלך חייו של האדם עד שמגיע לעסוק בהכרות שכליות מפותחות. עד לשלב זה, שאליו מגיעים מגיל הנעורים³³ ואילך, נראה עולם המשמעות כדמיון, רק אפשרי ולא ודאי. חיי המשמעות נראים כהמצאה שהאדם ממציא ומפתח לעצמו, ולא אמת לאמיתה שנחשפת. אף על פי שבימינו נפגשים בחכמה בגיל מוקדם – זוהי רק חכמה שימושית שיודעת לפתח כלים טכנולוגיים ולא אמת רוחנית מוצקה שאליה חותרים ואותה חושפים. בוודאי חיסרון זה מתעצם בעולמנו הפלורליסטי, שאין בו אמת אחת כוללת ורחבה שהכל קשורים בה ומתחיים ממנה, אלא לכל אחד האמת שלו, והאמת הרחבה היא רק פרי הסכמיות (דעת קהל). ממילא נראים כלי החקר הרוחני כעניינים דמיוניים אפשריים, ולא כפי שהם באמת – מהות החיים.

עניין זה מקשה על לימוד האמונה. הדעות הקדומות, מלבד מה שהן מסיטות את האדם מהצורך להתעמק בהן, "הם מחשבות של בוסר, והרבה דברים אוילים וחשוכים מעורבים בהם"³⁰. הטוב הציורי הזה, תולדת רושם החיים הגופניים, מחשיך את זוהר המשמעות הנצחית של חיי האדם, ובעיקר מסלף את תכניה האמיתיים. אם הציורים היו שקריים לגמרי – היתה פחות בעיה להתמודד איתם, לשקר אין רגליים; אך הציורים הם "בוסריים", דהיינו יש בהם הרבה גרעיני אמת, אלא שהיא בלתי מפותחת ובלתי מבוררת.

2. המרירות המתלווה בפיתוחם:

"צריכה היא המתודה המוסרית של לימודי החסידות למצא דרך איך לסנן את הזרמים הראשונים"³⁰. נראה שכוונת הרב זצ"ל היא בשניים: א. עצם העבודה המוסרית, החייבת להיות כלולה כיסוד ללימוד האמונה; ב. סילוק ההתנגדות השכלית, השטפית, שיוצרת כל הזמן הקטנה, השפלת המושגים, דלדול, וציור של מציאות בדויה ומטושטשת.

לימוד המוסר כמפתח וכמלווה את כל הפיתוח האמוני, הוא נדבך יסודי בהבנת החכמה האמונית. "והלכת בדרכיו" – הכולל את כל העבודה המוסרית, מדרך הארץ שקדמה לתורה, ועד למדרגות החסידות העליונות – הינו הבסיס הנפשי שיסודות הטוב והיושר יוכלו להיבנות עליו. המגע עם הטוב אינו חכמתי רעיוני, אלא מעשי ממש. כל תכונות רעות, סיגים, העדר הניקיון הנפשי והמידותי, יולידו דמיונות כוזבים, פחדי שווא העדרים וחסרונות³⁴, שימשיכו על הלומד עיוותים במחשבה ובמעשה. הימצאותן של מידת החסד, העין הטובה, הענווה ושאר המידות הטובות, היא עקרונית ביכולת ליצור כלים, על מנת לעסוק באידיאלים האלווקיים. מידה שתחסר בפועל – שבעתים תחסיר בחתירה לאמת.

³² כיון שהצימאון לאל חי הוא עצם חיי האדם – מוכרחת תת הכרתו, ולפעמים גם הכרתו המודעת, להתייחס לשאלות ועניינים אלו. זו גם הכוונה שצלם אלוקים מאיר בתכונות: צל מאלוקים – רשמים גולמיים של תביעת חיוו שהיא היא רושם האלוקות שבנפשו.

³³ עיי' מוסר אביך פרק א' סע' א', על הטבע הראשון והטבע השני, והבן.

³⁴ עיי' אורות, "יסורים ממרקים" (עמ' קכ"ד, ד"ה תמיד צריך לזכך).

צריך עוד לדעת, שלא יספיק ללמוד מוסר, אף על פי שאי אפשר בלתי. צריך לעבוד בפועל את העבודה המוסרית; בחשבון נפש, ביצירת הרגלים ודפוסי חיים מעדני גוף ורוח, הן מבחינה אישית והן מבחינה חברתית (ואין כאן המקום להרחיב). כל זה יוצר בסיס של **מרירות** מסוימת, כדברי החסיד שצריך להתנות עם הנפש על מנת שתתרצה לקבל **מרירות הסם**³⁵.

הנקודה השניה דלעיל היא, שצריך תמיד **לזכך את המחשבה**. באורות התשובה³⁶ כתב הרב זצ"ל: "כשם שצריכים להעלות את המדות והמחשבות הקטנות, אף על פי שהן טובות...", ובערפילי טוהר³⁷: "כשם שצריכים להעלות את המחשבות והמדות הנפולות, שהרע והכיעור ניכר בהן, למקור שרשן בקודש, שאז רואים שהן הנן באמת מחשבות נשגבות ומדות טובות (פירוש: שהיסוד הנטייתי העומד ביסודן הוא כזה), כן צריך לרומם את המחשבות שהן כשרות, אלא שהן עומדות בתחתית המדריגה, שהרע והתוהו מחובר עמן אף על פי שהן פונות לקדושה"³⁸...

קצת קשה להבין שיש בזיכוך המחשבה מרירות, אך ישנה **החשכה שכלית** שמקורה בהגשמה, בהתנגדות הנפש לדבר חדש ולהסתגלות אליו, ובעצלות לערוך חשבון ארוך ומקיף ולשזור מערכות של מחשבות ארוכות, ועקב כך המרירות של הזיכוך. השינויים האחרונים הינם דבר נכון גם לגבי לימוד של כל מחקר הלכתי עיוני ומסתעף, אך בלימוד אמונה הדבר מתכפל כפליים, שבו מתווסף עניין המופשטות וה'אווריריות' של המושגים העוסקים בעולם "נעלם", המצריך מהלך ארוך ועמוק יותר, ומחייב סבלנות וריזות כאחד. ההתנגדות נובעת גם מ"טבעיות" המחשבות הראשוניות השוטפות – היינו שהן מזוהות עם **החשיבה המקורית האופיית של האדם** ולפעמים נוגעות לעצם זהותו ודרך חשיבתו המיוחדת, ועל כן ההתנגדות לפתוח את המחשבה לעולמות גבוהים ממנו קשה יותר³⁹.

לסיכום: "צריכה היא המתודה המוסרית", עסק העבודה המוסרית, של פיתוח הטהרה ואהבת הטוב, הן בפיתוח המעשי שלה והן בפיתוח הלימודי, לבנות הכשרה נפשית ושכלית ראויה על ידי **זיכוך המידות** (וקל וחומר התאוות) **וזיכוך המחשבה**, שלימוד אמונה לאמיתתו תלוי בהם.

ג. התאמה תכנית

בעין איה⁴⁰ – שתי בחינות של אנשים ביחס להתפתחות דעת האלוקים בקרבם:

³⁵ חובות הלבבות, שער עבודת האלהים, פרקים ה' ו-ט'. וע"ע מוסר אביך פרק ב' סע' א'.

³⁶ אורות התשובה פרק י"ד סע' א'.

³⁷ ערפילי טוהר סע' א' (עמ' א').

³⁸ שוב ראיתי באורות הקודש ג' עמ' רס"ב מופיעים שניהם יחד.

³⁹ בשמונה קבצים ג' סע' ש"כ: "זהו המקור של החשכה שכל עיון מתחשך מצלליו העצמיים. וכשירצה האדם להתגבר על אפילה זו, מתחיל גל של יסורים רוחניים לבוא עליו". נראה אם כן שזיכוך המחשבה יוצר אף הוא מרירות של השתחררות מצלליו העצמיים של האדם, המהווים מחסום ושעבוד של מושגיו לשכל האנושי שבו. ע"ש. ככל שהאדם מבוגר יותר או שיטתי יותר במחשבותיו ובאופי החשיבה, כך הפתיחות המחשבתית קשה יותר.

⁴⁰ שבת ח"ב, פרק ז' סע' ט"ו (עמ' 139).

”יש אדם המוכן לקלוט את הסדר החיצוני של ההויה, להבחין את גדולתה, יפעתה (פירוש: עוצמתה והסדר שבה), כונניותה והדרה, וע”י האור הנצבר בנפשו מכל הרגש הכללי של האורה המדעית (פירוש: הסקירות השונות ממדעי הטבע והעולם), תשתלם נשמתו בצורה מבהיקה מלאה אור עליון, החודרת ברום עזה בכל חדרי המעלות הרוחניות אשר בתכונתה להגיע להן, ואור ד’ יופיע עליה, אבל אם לא יבסס לו בסיס חיצוני ע”פ השקפת ההויה המוחשית, לא יפתח מקור חיים לרוחו בפנימיותו”.

צדקה עשה הקב”ה עם עולמו, מה שלא נתן כל הכישרונות במקום אחד, כי אם פיזר אותם על מנת שהשלמות תתגלה על ידי האחדות המרוממה⁴¹. כך הדבר לגבי הכישרונות המעשיים וכך לגבי הכישרונות הרוחניים.

והנה על פי הכישרון הרוחני נוצרו גם דרכי ה’ – דרכי חשיפת האמת האלוקית וגילויה. ועל כן יש אנשים שיוכלו להתקשר ולחשוף את אור ה’ דווקא כשיאור דרך הסדרים החיצוניים, בצורה מוחשית יותר, ודווקא מתוך ההשקפה המוחשית והמופתית⁴² יולד אור האחדות, ותתחזק נטיית הטוב אצלם. רק⁴³ דרך הסדרים החיצוניים שאינם בכלל הקודש, ולא בלעדיהם, תבנה טהרת אמונתם. העיסוק בלימוד אמונה עשוי במקרה כזה להיות ‘סם המוות’ ומדכא, אם יתור לחשוף ולבטא את התוכן הנעלם של האמונה המושכלת ורשמיה⁴⁴. רק אם יעסוק בתיאור המציאות, ובאופן הדרגתי ירכז עצמו לקלוט את רשמי התיאורים של חכמת הטבע, המדעים המדויקים, רשמי האסטרונומיה וכו’, לכלל ידיעה אחת מקפת, תיולד בלבו הערצה אל אור ה’ הנעלם. מכל מקום נראה לי שכשתקום אצלו האמונה בתמימות גם אז אין צריך לעסוק בהשכלה אמונית עיונית עמוקה, כדברי הרב במידות הראי”ה: **”האמונה היא טהורה כשהיא מלאה רגש פנימי בלי אונאה עצמית, בלא פניות זרות, ואע”פ שאינה כ”כ רחבה בהשכלה אינה מעכבת”**⁴⁵.

וברוב הדורות, זאת הייתה מדרגת האמונה של המוני עמך בית ישראל. אמנם בדורות האחרונים, כיון שהמדעים הכוללים התפתחו ומדרגת ההשכלה התעלתה, שוב לא תקום תמימות האמונה, על פי רוב, ללא הרמת הדעת על ידי השכלת האמונה⁴⁶.

ממשיך הרב שם⁴⁰ בפירוט סוג אישיות אחרת: **”ויש אשר רוחו בעצמו עשוי הוא מוכן לקבל אל תוכו הכרות פנימיות מעולם הרוחני האצור בחביון עז הנשמה בעצמה, ואף שגם לרוח כזה להועיל תהי ההרחבה של ההכרות החיצונית, אבל לא אלה יהיו מקור החיים לאשרה והגדלת יפעתה”**. אם כן, ישנם אנשים שמעצם טבעם מוכשרים וראויים ללמוד אמונה, וישנם שלימוד אמונה עיוני יכבה את רוחם.

אמנם ישנה חלוקה תכנית נוספת. גם בין אלה אשר לימוד אמונה מושכלת לא יכהה את רוחם, יש שני סוגים מרכזיים. במקום אחר בעין איה⁴⁷ הרב מחלק: **”ישנם חכמים שמגמתם בדעת האלהים היא**

⁴¹ על פי אורות ישראל פרק ה’ סע’ ב’ (עמ’ קנ”ב).

⁴² עי’ איה ברכות ח”א, פרק ראשון סע’ כ”ג (עמ’ 13): גבריאל – **”החכמה והידיעות הרבות שחוץ לתורתנו הק”**. ויש אנשים שהצד המופשט והנעלם מדכא את חייהם, ואילו הצד המוחש מרנין ובונה בהם עוצמה.

⁴³ עיין איה שבת שם (עמ’ 140): **”אבל אם זה בעל הכשרון לא ישתמש בכשרונו, וישליך אחרי גיוו את הכנתו, ועיניו לא ישוטטו לתור את מרחבי ההויה וסדריה, אשר הוא מוכן להקשיב מהם קול שדי, אז רוחו ישפל ואור נשמתו כהה יכהה, וירד במורד הרבה מאד, באין מעמד גם לרוחו פנימה, כי הוא זקוק למזון הנלקח ע”י כשרונו דוקא”**.

⁴⁴ מכל מקום, לימוד אמונה תיאורי, בהלבשה חיצונית, לא יזיק גם לו, וקל וחומר יסודות האמונה ולימוד מוסרי.

⁴⁵ מידות הראיה, אמונה סע’ י”ח.

⁴⁶ עי’ מאמרי הראיה, **”עקבתא דמשיחא”** (עמ’ 87). וכן עוד במקומות רבים.

ע"פ הדברים המשוערים והמוגבלים, כמו ע"י בירור החכמות בדברים המוחשים לאמתתם לעמוד על סודם וסדרם, ודעת התורה להלכותיה ופרטותיה, ובה ימצאו עצמם דבקים בקונם ויודעים את שמו ית' (א.ה.: בכלל אלה החכמים שעיקר ענינם ונטייתם החכמה המעשית⁴⁸ והנגלית של התורה). וישנם כאלה שמטבע נפשם אינם יכולים להסתפק בדרישת הדברים המוגבלים והם מתרוממים לשוטט ברעיונות בהכרת רוממות אל ית' בהשערה פנימית בהגיון נעלה⁴⁹.

אם כן, גם בנפשות הלומדות אמונה ישנם כישרונות שונים ומדרגות שונות של לימוד והעמקה, וממילא צריכה להיות התאמה גדולה, הן ברובדי הלימוד והן בסגנון; קפיצת מדרגות בלימוד אמונה יכולה להזיק ומאידיך לימוד שטחי עשוי לגרום לניוון. על כן "אדם שחננו האל יתעלה בינת-לב, להשכיל בעניני העבודה וטהרת-הלב להתהלך לפני ית', לא ימצא קורת-רוח כלל אם יעזב התבוננותו לפי ערכו, ואינו רשאי לעזוב, כי עם נתינתו חלקו הראוי לחלק המעשי שבתורה עליו להבין כי זהו מה שראוי לו לפי שורש נשמתו..."⁵⁰.

ד. עירוב חכמות זרות

1. המחשבה האנושית וסכנת הטשטוש; 2. הטעויות האמוניות למדרגותיהן; 3. לימוד החלק המעשי; 4. יראת שמים שלימה; 5. שימוש תלמידי חכמים בלימוד אמונה מציל מן הטעות.

1. המחשבה האנושית וסכנת הטשטוש:

כבר הקדמנו ואמרנו ש"לא נוסד בלשון" לדבר בחכמת האמונה, וכן כמה ניקיון צריך, הן מוסרי והן מחשבתי, על מנת שלא לתעות ב'ארץ ציה' ולעוות הדרכים והאמת, מפני שהתוכן האמוני תכונתו היא שורשית ומקיפה, שעל כן קשה להכילה ולהיות פתוח ונאמן לקבלה.

קושי נוסף ומהותי שנובע מכל הנ"ל הוא טשטוש גדול בין הקודש והחול, בין המחשבה האנושית לבין מחשבת הקודש של התורה, מרום המחשבה האצילית.

בברכת התורה – הלכה היא שאיננו עוסקים בתורה לפני הברכה בתורה תחילה. אחת הסיבות לכך היא, כדי להזכיר לנו לפני עסקנו בתורה, שמחשבותינו העוסקות במשנה, בגמרא ובהלכה – מחשבות קודש הן, שעליהן אומרים "נותן התורה" – עכשיו ממש!

אך האם גם לפני לימוד אגדה מברכים בתורה? הטור בסי' מ"ז כתב, שצריך לברך ברכת התורה "בין לגמרא בין למדרש", ואילו השו"ע שם השמיט את המילים "בין למדרש", משמע שסובר שלימוד אגדה אינו בכלל הלכה זו. אמנם המשנ"ב תירץ שהמדרש הוא בכלל מקרא, אך משמעות הדבר היא שאם איננו מסבירים בלימודנו פסוקים מן המקרא, אין צורך לברך ברכת התורה, כיון שלימוד כזה אינו בכלל מדרגת קודש המחייבת ברכה! אמנם אפשר שאין חילוק, אך עולה מסוגיה זו, שהדברים

⁴⁷ ברכות ח"ב, פרק ז' סע' כ"ז (עמ' 216).

⁴⁸ שם בסוף הפסקה: "אע"פ ששתי הדרכים כאחד טובים, דרכי חיים המה ודרך הקודש יקרא להם, אבל המותפשת יותר אל הידיעה הפשוטה המוגבלת היא קרובה להנהגה המעשית לקבע על ידה ההלכה".

⁴⁹ בעניין חלוקה נפשית זו, בין בעלי הנגלה ובעלי הנסתר – ע"ע ערפילי טוהר, עמ' כ"ט.

⁵⁰ מוסר אביך פרק א' ס"ע ו'.

הנלמדים בהגות שאיננה יונקת מצד גלויי פסוקי המקרא הינה חיצונית, אינה בכלל קודש, ויש סכנה של עירוב החול בקודש.

בכללות הדבר, מקצוע המחשבה האנושית במדרגתה היותר מפותחת בדבר משמעות חייו של האדם – היא הפילוסופיה. ידועות אזהרות הקדמונים על ההתרחקות מהפילוסופיה⁵¹, ואין כאן המקום להאריך. נצטט רק מדברי הרב, ש"השכל האנושי, רחוק הוא מהחכמה האלקית, יותר מהמרחק שבין שכל הבהמה לבין השכל האנושי היותר נעלה. הנקודה הטובה (היחידה) שבפילוסופיה היא, שביכלתה להסיר ולהשליך את הגשמיות העבה מעל התכן האלקי, אבל לא יותר"⁵², ועל כן מסכם שם הרב, שביחס לאמונה אמרו "כל המבקש את האמונה בספרי הפילוסופיה הוא כאותו המבקש את החיים בבית הקברות".

אמנם עדיין יש לדון בעסק המחקר האנושי ומעורבותו בלימוד התורה, ובכלל זה לימוד האמונה. הרי גם בגמרא עסוקים אנחנו בסברותינו המסבירות את הסוגיה, לכאורה, ומדוע לא יהיה כך גם באמונה, שהרי סוף סוף העסק החכמתי נעשה על ידי שכלנו, ואם כן מוכרח הוא להיות אנושי?

זהו שפתחנו את החלק הזה של הדיון בחזרה על יסודות מאמרנו עד כה. שונה הוא לימוד האמונה מכל לימוד אחר. הדיבור הפנימי, שהוא דיבור רמזי-זיהוי – כרוך בבעייתיות, שכן רק באריכות רבה יוכל לסלול הלומד גישה למחשבות הרוממות; רק בהתגברות על שטף ההשפעה החומרית המחשבת את ההשגה האמונית, והעבודה הזיכוכית הכרוכה עימה, וקל וחומר בבניית יסודות ההתאמה הנפשיים. בעייתיות זו גורמת נגישות רבה יותר למחשבות חול אנושיות להידמות למבוקש – בקשת האמת – האמוני. יש בזה הטעיה מסוכנת יותר מטעות בנושא אחר, כיון שהטעות נסתרת ותגלה רק ברבות הבירורים שיחשפה, או שתתגלה באורחות ההשפעה, ולפעמים תגרום לנוק רב עד שההטעיה תצא לאור, ולרוב גם אחרי כן. אם כן, בלימוד אמונה – אולי יותר מכל – אסור לערב מחשבות זרות, כמו העיקרון של מחשבה מפגלת בקודשים.

כיצד נבחין? כיצד נישמר?⁵³ גדולים וטובים מחכמי המחקר, ובראשם הרמב"ם, עסקו עד קצה גבול המחשבה האנושית בביאור התורה, שתהיה מובנת ומושכלת ולא כאמונה טפלה. מהי הדרך אשר יבור לו האדם וחי בה?

עלי לציין, שעל ההשפעה הטומאתית הזאת, של מחשבות זרות החודרות אל מעין האמונה, נכתב ספר שלם: "צדיק באמונתו יחיה". בו מרוכזת הגישה הנכונה והבלעדית⁵⁴ אל כתבי הקודש, מהמקרא ועד לאחרוני אחרוני רבותינו מרביצי תורה שבעל פה, וחשיבות מרובה לעיון בו בכל צדדיו; ובפרט למלמדי

---

⁵¹ "הפילוסופיה עוסקת ומדברת רק בנבראים – היפך האמונה העוסקת ומדברת רק בבורא" (מאמרי הראיה, עמ' 487), ואף על פי שלפעמים תעסוק הפילוסופיה בעילה הראשונה, אך הכל פונה, נתפס ונבחן במחשבה האנושית, העוסקת בנתוני הבריאה הגמורים, משא"כ חכמת הקודש העוסקת במחשבת היוצר!

⁵² מאמרי הראיה, "שעורים בספר הכוזרי" (עמ' 488).

⁵³ מאמרי הראיה, "לתחית הקודש" סע' ב' (עמ' 412): "המכשירים הללו של השמירה באים הרבה פעמים מן החול, ואז צריך המרץ להתכפל: שלא יתחלל הקודש ע"י מגע החול, ע"י הטפול שיש לנו עם ערכי החול שבביל המטרה של שמירת הקודש".

⁵⁴ ביחס להתפרצות החול אל הקודש.

תורה ומורי הוראה, מחנכים, ואנשי רוח ובכללם תלמידי הישיבה השוקדים על ספר לכל מדרגותיהם⁵⁵, ובו מבוארת מנומקת וכ"מראה באצבע" גם הסכנה הרבה שיש בעניין זה. אנו בבואנו לעסוק בשאלה זו, נדבר על תוך ביהמ"ד; כאשר **אנו** לומדים ובהכרח רוצים או לא רוצים מערבים את מחשבותינו "הקטנות והאנושיות", ומכל מקום הרי הם הכלים שחננו ה' יתברך לבנות ולהבנות מהם ועל ידם, לנתב את "דרך חיינו העולה בית אל", כיצד נבנה נכון **בבית המדרש פנימה**, את תבנית לימוד האמונה באופן שתשמור על טהרתה?

2. הטעיות האמוניות למדרגותיהן :

עלינו להוסיף עוד הקדמה אחת, לפני שננסה בדחילו ורחימו להיכנס מעט מזעיר לעובי הסוגיה.

המהר"ל בהקדמה ל"תפארת ישראל" מביא את מדרש שה"ש רבה כ"ב – "ודגלו עלי אהבה", על שני **חברים** (תלמידי חכמים גדולים! חבר הינו תלמיד חכם הנאמן בדיני טומאה וטהרה), שאחד אומר בית אב של הלכה והשני לא. וכן **עם הארץ** שטעה ואמר "ואייבת" לשון איבה במקום "ואהבת את ה' אלוקיך", שעל זה אומר הקב"ה "ודגלו עלי אהבה" (היינו לשון דילוג – טעות למדרגותיה השונות). מדרש זה מביא המהר"ל וכותב: "ולא יאמר האדם כי התורה לא נתנה רק לגדולי החכמים שהם רחוקים מן הטעות, אבל התורה נתנה לכל, **ולא יאמר גם כן אולי אשגה בתורה**". מדגיש המהר"ל, שהחשש לטעות אינו סיבה פוסלת ומבטלת את העסק בתורה, אלא אדרבה – למרות החשש הגדול **עד שנדיר שיוצא דבר אמת לאמיתו**, מכל מקום "אמת מארץ תצמח"⁵⁶, היא הולכת וצומחת בתוך עלמא דפירודא, ובתוך החושך – "ה' אור לי", והעיקר בנוי משניים: עצם העסק בתורה, ויחד עמו טהרת הלב. "אמנם להנצל מזה כאשר **יכוין מעשיו אל השי"ת** אשר הוריש אל האדם התורה והחכמה גם עתה יתן לו תורתו וידריך אותו בנתיבות אמת כי מאתו תצא תורה".

יש לעיין מדוע אצל החברים כתוב בית אב של **הלכה** (והמהר"ל מסביר שבית אב – שורש ההלכה וטעמה) ואילו אצל עם הארץ נקט פגם **אמוני**, אמנם לשוני⁵⁷, אך מכל מקום הודגמה הטעות באהבת ה'.

נראה לומר שחילוק יש בין עם הארץ לחבר, שעם הארץ יכול – ועלול הוא – לטעות אפילו בהבנת עיקרי אמונת ישראל ותורתו, ללמד ולפרש וממילא להפנים טעות בעיקרי אמונה, מכל מקום "דגלו עלי אהבה", ובלבד שיכוון מעשיו לה' יתברך. אמנם חבר, תלמיד חכם השוקד על שערי התורה יומם ולילה, טעויותיו הן בדקויות היותר רחוקות של פרטי פרטיה של התורה, וגם בהם – בגוונים המשתרגים כחוט השערה – התביעה היא שלא יחטיא, דאם כן למה לו חיים?! מכל מקום, אם טעה – "דגלו עלי אהבה", ותלויה מידה זו בכוונתו לה' יתברך.

ואנחנו מה נאמר, הרי ביחס לאחרוני האחרונים אנחנו בגדר עמי ארצות גמורים וללא כוונתנו אל ה' יתברך תורתנו אינה תורה, וכל הבנתנו בה הבל, וכל שכן מחשבותינו, הנגועות לא רק מנטיות החומר –

⁵⁵ אין זו הסכמה לספר חלילה, אלא הדגשה לעסוק בעניין זה בהרחבה, מפני שהוא אחת המחלות הממאירות ביותר בדור והשלכותיו הרות אסון להרפיש את מעין בית ה' עד לערערו ולהחריבו. וכיון שנראה כדבר קל לעין השטחית, ראיתי צורך להדגיש זאת.

⁵⁶ עי' נתיבות עולם א', נתיב האמת פרק ג'.

⁵⁷ לענ"ד אפשר לבאר ע"ד הדרש, שב"קורא לאהבה" – "קורא" פירושו ההבנה הציורית הליבית, כמו שאנו מציינים את השייכות העמוקה לתוכן השבת בשם "וקראת לשבת עונג"; הכוונה לא רק לומר בפה היינו יצירת השייכות אל העונג שעיקרו ב"אז תתענג על ה'". ובזה טועה עם הארץ ויוצר שייכות עוינת: "ואייבת".

"החמור של עקבתא דמשיחא", אלא גם מהסביבה רפוסת האמונה⁵⁸ שאנו חיים בה, וממחשבות הזרות השזורות עמוק בשורשי מחשבותינו, הקלוטות מבית המדרש האקדמי, תולדות האקדמיות למדעי הרוח של תקופתנו, המלוות ברקע של קדמה והתפתחות, ומסרסות את הישרות הסגולית של נשמתנו, ירושת אבותינו. מה נאמר, שלא נלמד חס וחלילה?! שלא נעסוק במקור חיותינו, כדגים הפורשים מן המים⁵⁹?! אין לנו ברירה אלא לכוון את לבנו אל ה' יתברך ולעסוק בדבר ה' שהוא מקור חיינו מפי גדולי ישראל לדורותיו, ומהם נשאב את אמיתת חיינו. "אשר הוציאנו ממצרים וקרע לנו את היס" והביאנו עד הלום, יפתח את אוצרו, ויראנו מדרכיו – וידילוגו עלי אהבה'.

יחד עם זאת חייבים ללמוד מהמדרש הזה עצמו כלל אחד ברור: שכל שאדם מתדבק בתורה בכל היקפה **ויוצא מגדר עם הארץ** (למדרגותיו), ואט אט מתחבר לתורה שבעל-פה ומקורותיה הנאמנים, ומתוך כך לתורה שבכתב, ונעשה **חבר** למדרגותיו, והחיבור אצלו ימצא בגדר של "תורה דיליה" (לא רק ידענות גרידא), אז הולך הוא ומוצל מההטעה בעיקרי ויסודות התורה ומקום טעותו ילך וימצא בשערות הדקיקות ביחס למטרה העליונה.

3. לימוד החלק המעשי:

"תורת ה' תמימה משיבת נפש" – דווקא כשהיא תמימה היא משיבת נפש⁶⁰. על כן חייב אדם לעסוק בכל חלקי התורה על מנת שתתחדש לו תמימות הנפש הדרושה להינצל מטעויות. בפרט חשוב מאוד לעסוק **בגמרא עיון**, שבלעדיו אי אפשר לקנות שום דריסת רגל בעולם הרוחני, וכל תבניות המחשבות נבנות באדם באופן מקורי ונערכות בו ממקורה של תורה שבעל-פה, דווקא על ידי היכולת ל"אוקמא צורתא דשמעתא". הקפדות של אורחות המעשה ההלכתיות הן הן היוצרות את התוכן והתבנית הנפשית המחשבתית והפנימית הסגולית כבסיס לקליטת האמת האלוקית בכל רובדיה.

"מחשבה אנושית תוכל להיות ולהשאר מחשבה גרידתא, מחשבה מופשטת, אבל המחשבה האלהית היא גם מעשית. ולכן האמונה האמתית מלמדת אותנו שההתדבקות ליוצר הכל ב"ה, היא במעשה כבמחשבה, ואין שום דבר בעולם המוציא לפעולה את המחשבה האלקית, להתאים את המעשה להרעיון, כלימודיה של כנסת ישראל, היא תורתנו הקדושה"⁶¹. ובהמשך שם: "תכן האמונה אינו רעיון, כי אם מציאות גמורה הנמצאת בכל חלקי היצירה, גם בדומם, והוא סוד קיומו של עולם". וכן: "כשרון השכל הוא מחוץ לתכן האמונה, והנהו רק הד קול הקודש, אבל העיקר הוא הקודש בעצמו, דבר ד', כשהאדם מתדבק לאלקות, אז השכל, הכונה והמעשה, נובעים יחד משורש האמונה".

לימוד הגמרא והאורחות המעשיות של התורה, ובעיקר "השנון בחלק דיני ממונות וכל המשפטים שבין אדם לחברו הכלולים אצלנו בלמוד 'חשן משפט', בכל הבקאות הגרסאית היותר בהירה וכל החרופות הישרה והרחבה היותר אפשרית. היא מתקנת את כל מכשולי הלב שבחיים ומעמידה את הצדק

⁵⁸ "יסוד הכפירה (של עקבתא דמשיחא) בא מצד חוסר הנטייה של אמונה" (אורות האמונה, מהד' תשנ"ח עמ' 52). ואין צורך לראיות – דבר גלוי הוא.

⁵⁹ עבודה זרה ג':

⁶⁰ מדרש שוחר טוב על תהלים י"ט.

⁶¹ מאמרי הראיה, "שעורים בספר הכוזרי" (עמ' 488). ושם (עמ' 493): "התמימות הכללית של המחשבה, מתגלה רק ע"י המעשים התוריים". ע"ש. ועוד שם (עמ' 494): "שהיא התשוקה העליונה והרוממה להתדבקות אלהית, והוא תוכן האמונה, שתנאיה הם השואה גמורה ומוחלטת בין המעשה והמחשבה האלקית", ע"ש.

האלהי על בסיסו הנאמן ונוטלת את מחץ הספק והנבוכה מתוך הנשמה, על ידי מה שמאירה היא באורה הבהיר את דרך החיים המעשיים⁶².

אמנם אזהרה יש כאן: החתם סופר⁶³ כותב, שאסור לערב ענייני אמונה וענייני הלכה, שלהם אורחות חשיבה שונים כמו שביארנו לעיל⁶⁴, וכל המערב, כגון שלומד סוגיה בעיון ונותן לה טעמים אמוניים, עובר על איסור כלאיים. ועל כן צריך להבין, שהשפעת לימוד הגמרא אינה ישירה אלא השפעה כללית של "הבהרת הופעה מבקרת" הנמשכת לכל הקומה הרוחנית⁶⁵ ממש כמו שאין לומדים הלכה מתוך אגדה⁶⁶.

4. יראת שמים שלימה:

שני סוגי יראות הן: יראת שמים גלויה, הכוללת את קיומה של התורה באופן מעשי, הקפדה על קלה כחמורה בקיום "תורת משה ויהודית", ויראת שמים שבסתר, שהיא אצילית רעיונית שכלית – המתפתחת על ידי לימודי היראה (לימוד אמונה).

"אם יראת השמים שבסתר תהיה בתכונה כזאת, שלא תשפיע על יראת השמים הגלויה, שלא תשלח את סרעפיה (מחשבותיה) וסעיפיה וענפיה הברוכים על כל הככר המעשי שבחיים, אז הוא אות שהיא חלשה לגמרי מצד עצמה, ושאינה יונקת את לשדה ממקור הקודש האלהי, אלא ממחשבות אדם וצירוי הדמיוניים⁶⁷. וזה נראה דבר פשוט, שאדם שאין תוכו כברו כל תוכיותו מסוגסת, ולימוד אמונה לגביו הוא בגדר דמיונות.

ובעולת ראייה ח"ב עמ' ר"ד נותן הרב דוגמא לחיבור הפנים לחוץ בהבחנה בין חכמה לדעת⁶⁸: "כמו (למשל) עיקר הכל לדעת את ד' ב"ה, ע"י החכמה מכיר גדולתו ותפארת הדר מלכותו ית', ומ"מ עדיין הוא עומד מבחוץ, אע"פ שכיון שמכיר הדברים לאמיתתם לא יעשה שום דבר נגד החכמה, ויראת ד' תהי אוצרו, לשמור רגלו מלכד בשום דבר חטא ועון ח"ו, אבל כל כוחותיו עוד לא נכנסו להרגש הנמשך מהחכמה, וע"י עומק הדעת⁶⁹ ומשיכת הרצון ימצא בו ענין הדעת... אע"פ שהחכמה טובה בו... מ"מ הדעת, שהיא קישור הכוחות והמשכתם בו, הוא דבר מפסיד מאד (אם החוץ אינו מושפע מהפנים), כי כיון שימשכו גם הכוחות שאינם מבחינים ומכירים בו, ימשכו אחרי הרע כמו אחר הטוב, ויולד קלקול גדול⁶⁹.

⁶² אורות התשובה פ"ג סע' ה'.

⁶³ שו"ת חת"ס אר"ח סי' נ"א. וזה לשונו: "וכן אני אומר כל המערב דברי קבלה (ענייני אמונה) עם ההלכות הפסוקים חייב משום זורע כלאים פן תוקדש המלאה הזרע אשר תזרע, ולעומת זה המערב ספרי הגיון (שכל אנושי – פילוסופיה) עם דברי תורה עובר על חורש שור וחמור יחדין, ואם הוא מנהיג ישראל מנהיג בכלאים".

⁶⁴ סביב הערה 29.

⁶⁵ על פי אור לנתיבתי, "דרכי תורה" (עמ' מ"ז).

⁶⁶ ירושלמי חגיגה, פרק א' הלכה ח'. ועי' מהר"ל באר הגולה עמ' קל"ה ד"ה ובשביל.

⁶⁷ עולת ראייה ח"א, עמ' ק"א ד"ה לעולם.

⁶⁸ ועי' הערה 26, דעת – כל הכוחות חוץ מהחכמה.

⁶⁹ אף על פי שהדברים שם הקדמה לעניין הנשגב של חטא אדם הראשון, מכל מקום יש בהם שפיכת אור על כוונתנו.

אם כן, מי שאין יראתו קודמת לחכמתו, והקשר רופף בין הדיבורים והתכנים שלומד לבין קיומם בפועל, ויש לו הרבה תירוצים, ולפעמים אף אידיאולוגיות – עשויה חכמת האמונה להיות לגביו סם המוות⁷⁰, קשר דמיוני שילופף במוקדם או במאוחר עם נזקים גדולים, בעיקר לו, ולפעמים גם לסובב אותו.

5. שימוש תלמידי חכמים בלימוד אמונה מציל מן הטעות:

מובא בעין איה שבת ח"א, פרק ראשון סס"ע נ"ה:

"המשמש ת"ח ויכיר במעשיהם, וע"י המעשים החיצוניים יעמוד ג"כ על מערכות רעיוני לבבם, הוא יכיר וידע ג"כ את אותו החלק העיוני שאינו יכול להמסר, לא בניב שפתים ולא בעט סופר⁷¹, כ"א יתבאר ויוחק בלב מבין ההולך את חכמים, המקיים "ולדבקה בו" ע"פ דברי חז"ל הדבק בחכמים ותלמידיהם, כי השפה והספרות לא יוכלו ליתן כ"א את צל החיים של הקדושה והגיונה הנעלה, אבל עצמם של חיי הקודש הם נמצאים בת"ח החיים ע"פ דרכי קודש אלה, והאמצעי להגיע לעומק הידיעה בזה הוא שימוש ת"ח". אמנם בפיתוחה של מידה זו נעסוק בהרחבה בהמשך, בפרק מיוחד בחלק הבא, על דרכי לימוד אמונה (פרק ב').

חלק שלישי: דרכי לימוד אמונה

א. לימוד אמונה באמונה

כשהאדם מסופק האם אלוקים קיים או לא, ומבקש הוכחות ומופתים למציאות ה', הוא אינו יכול ללמוד אמונה. הוא עסוק בחיפוש ליצירת ודאות באותה תחושה עמומה בקרבו הקוראת לו, אך תחושה זו הזקוקה לאישור, נערכת אצלו כהזיה דמיונית, שהוא זקוק לאישור החושים ע"מ לצאת מהדמיון ולהיאחז במציאות, ביישות. אם נאמר לו ללמוד אמונה באמונה – משפט זה יגרום לו לתסכול.

במאמרי הראיה⁷²: "ההויה הרוחנית⁷³ כמו שהיא אי אפשר להכיר ע"י כל חיפוש ומחקר".

החיפוש והמחקר הוא לעולם דרך העולם המוחשי הגלוי, ואם בא האדם ע"י חושיו, או אף למעלה מזה – שכלו ומחקריו המבוססים על הרגשת היישות הנובעת מעולמות החוש (מדעו האמפירי), לחפש ולתפוס את האלוקות; או למען האמת האדם יודע שהאלוקות היא למעלה מן המציאות, מ"מ רוצה הוא למצוא רשמים בעולם החיצוני שאכן יש לה (למציאות) מקור והשגחה – ואכן ימצא מופתים, הסברות ואפילו תופעות שבהצטרפותם ישכנעוהו שאכן "יש אלוקים במקום הזה", – אומר הרב: **אלו רק צללים!** "הדעה, החקר השכלי, הפלוסופיה מציינים רק את הסימנים החיצוניים של החיים. ואפילו בשעה שהם עוסקים בפנימיות של החיים רואים הם רק את הצללים של החיים ולא את תוכיותם, וכל גבורתם של המופתים השכליים היא רק לסול דרך לרוח להתקרב בה אל הפרוזדור – של הרגשת המציאות הרוחנית"⁷².

⁷⁰ על פי יומא ע"ב:

⁷¹ ע"י לקמן סביב הערות 87-88.

⁷² "דרך התחיה" (עמ' 1).

⁷³ רומז לשם הוי"ה.

אמנם למחקר ולשכל הנשען על החוש יש ערך, אך ערך של צל ביחס להווייה הרוחנית. לאלוקים אפשר לגשת רק ע"י הכלים הרוחניים – עולמו הפנימי של האדם. העולם הרוחני של האדם הוא ממשי לא פחות מהעולם הפיזיקלי ואף למעלה ממנו. עולם זה אינו נמצא בואקום אלא אדרבה הוא נמצא בים אדיר אינסופי של הווייה: "המושג האלוקי הוא **ים שאין לו סוף וכל המחשבות** כולן, בין המעשיות ובין העיוניות, **ממנו הן נובעות ואליהן הן שבות**"⁷⁴.

נקודת המוצא האמונית המאשרת בודאותה, לא הפתיה והסכלותית כמו שביארנו לעיל⁷⁵, אלא הקשורה **דרך עולמו הפנימי** של האדם: עולם המשמעות, הערכים, המאוויים האידיאליים, שאיפת ההשתלמות וההתעלות שבקרבנו וכו', היא בעצם אחוזה בהווייה הרוחנית שהרב קורא לה כאן – "הרגשת המציאות הרוחנית". אם כן כל העבודה המחקרית השכלית הנ"ל, אף על פי שיש לה ערך – זהו ערך של הכשרה. ועל כן גם בבואנו⁷⁶ אל לימודי הקודש, כאשר נעסוק בהם בצורה **מחקרית רצינאלית**⁷⁷, גם הם יהיו רק כערך הכנה ללימוד האמיתי **והשפעתם** כהשפעת הצללים – **חלשה** וקלושה. **עלינו ללמוד אמונה באמונה**.

מהו לימוד אמונה באמונה? באורות האמונה⁷⁸: "כח האמונה להקשיב יפה ולקבל ממה שנמסר, הוא מצוי באדם לצורך פיתוחו הכללי⁷⁹ והפרטי. עומד הוא כח זה למלאות את החסר, כלומר להכניס באוצרו הרוחני של האדם הארות כאלה, שהן מצד עצמן גבוהות ממנו, עד שלא יוכל ליהנות מאורן".

כח האמונה בא לידי ביטוי גם בצורה לימודית. ברכת התורה – 'ברוך... נתן התורה' – מלמדת אותנו להתייחס אל **הגובה האמיתי של התורה** שהוא נביעה ממקור המציאות. כאשר אנחנו ניגשים מתוך אמונה שיש כאן עומק ולומדים לעמוד על דרכיו, בתחילה ההארות של התורה (אפילו שבעל-פה, וקל וחומר שבכתב) – גבוהות מאיתנו, ולכאורה מה שגבוה מאיתנו אין לנו מגע עמו. אך באמת אין זה נכון אם יש יחס של הערכה, של הקשבה, של רצון לינוק מהעניין הגדול המופיע פה, מהאמת הגבוהה ממני⁸⁰. כיון שזוהי אמת לאמיתה, ככל שמתעבדת האמת⁸¹ הזאת בתוכנו, הולכים ומתגלים ממנה רבדים והיא הולכת ומתחזרת ללומד.

⁷⁴ אורות, "יסורים ממרקים" (עמ' קכ"ד).

⁷⁵ עי' לעיל בהקדמה "מהי אמונה", ובעיקר בהערה 12.

⁷⁶ עד כאן עסקנו בהוכחות מן החוץ.

⁷⁷ מאמרי הראיה, "שעורים בספר הכוזרי" (עמ' 486): "כשאנו באים ללמוד את למודי האלהות, את החקירה הדתית בדרך רצינאלית-חקרנית, אנו מוצאים בסוף הלמוד, שאין לו לאופן למוד זה שום ערך בפני עצמו, כי-אם בתור הכנה והקדמה ללמוד האמיתי".

⁷⁸ מהד' תשנ"ח עמ' 66. מופיע גם בשמונה קבצים א' סע' כ"א.

⁷⁹ כללות הרוח האנושית והאדם הפרטי ממש.

⁸⁰ עולת ראייה ח"א, עמ' ק"א ד"ה "ומודה על האמת": "לא יהיה ל"כ כנוס רק בתוך עצמו, עד כדי ההתרחקות מהצצה של אור האמת הרחוק מאתו... הוא צריך להתרחב ולהתרומם עד לכדי התפיסה הבהירה של האמת המוחלטת".

⁸¹ ע"י חדירה הגותית או תקיפה מצדדים שונים, ולפעמים הזמן גורם שהדברים מתעכלים כמו מזון בתוכנו. וכן כתב בעל התניא בליקוטי אמרים פ"ה וז"ל: "ולפי שבידיעת התורה התורה מלובשת בנפש האדם ושכלו ומוקפת בתוכו, לכן נקראת בשם לחם ומזון הנפש. כי כמו שהלחם הגשמי זן את הגוף כשמכניסו בתוכו וקרבו ממש ונהפך שם להיות דם ובשר כבשרו ואזי יחיה ויתקיים, כך בידיעת התורה והשגתה בנפש האדם שלומדה היטב בעיון שכלו עד שנתפסת בשכלו ומתאחדת עמו והיו לאחדים...". רואים בדבריו שיש דברים גבוהים שלאט לאט מתעכלים כעיכול המזון והופכים לגופי החשיבה וההשגה שלו. אמנם הרב כותב יותר מכן, אך אנו לתהליך העיכול הבאנו ראייה.

ברצוננו להוסיף מושג נוסף שחוזר על עצמו בדברי הרב זצ"ל, והוא קשור ללימוד אמונה באמונה. כמו שראינו לעיל⁸² בעניין הדיבור החיצוני והפנימי וההכרה הפנימית והחיצונית, כך נראה לעניות דעתי שיש **שכל פנימי ושכל חיצוני**. השכל החיצוני הוא השכל המחקרי שעיסוקו בכל תהלוכות החיים הגלויים ובכל המדעים, השכל הפנימי הוא העוסק בענייני האמונה; המשמעות הנשענת על בניין פנימי מפותח של השכלה פנימית. "הגיע הזמן" לבאר את המושג פנימי סוף סוף!

כותב הרב זצ"ל⁸³: "העולם הפנימי צריך הוא להבנות תמיד, ולהשתכלל בלא הרף, עוד יותר מהבנין התמידי של העולם החיצוני. **ברוחו של אדם, כל מה שהוא מוצע על פי יסוד החפץ הפנימי לטובה** (פירוש: הרצון להיטיב), **זהו בנין פנים**, וכל מה שהחפץ הפנימי עומד מרחוק, או אינו משתתף בזה, הרי הוא בנין חוץ. אפילו ההכרה המדעית (פירוש: השכל) איננה נחשבת לבנין פנים כי אם כשהיא משתכללת כל כך עד לכדי **הטבעת הרצון היותר עמוק על פיה**. אבל כל זמן שתהיה רק מציירת והוגה (פירוש: אף על פי שהשכל בונה גם דברים מוסריים או בנינים "אציליים" על דבר הטוב), וחפץ הלב בחייו **אינו** נוטל חלק במעמק החיים הציוריים הללו, הרי זה רק בנין **חיצוני**, שאין ההשלמה, היחידית והציבורית, נבנית בהם בנין עדי עד (פירוש: אפילו תהיה להם השפעה מסוימת – היא תהיה זמנית, בגדר "כבתה אין זקוק לה", ואין לה מקום בבנין עדי עד של האמת האלוקית הנצחית! ואולי על זה אמרו חז"ל "כל מי שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים"⁸⁴).

אם כן, ללמד אמונה באמונה הוא לבנות עולם של הכרות "שיזעזעו את הנטיות של הרצון מהדממה שלהן ויעוררון לטובה"⁸⁵ – אז **בונים את העולם הפנימי, ע"י השכל הפנימי!**

ג. שימוש תלמידי חכמים

כמו שביארנו לעיל (פרק ה'), קיום "ולדבקה בו" ו"את ה' אלוקיך תירא – לרבות תלמידי חכמים" אינו רק יחס כבוד לתורה. רש"י בכל מקום מסביר ששימוש תלמידי חכמים הוא **בסברא**, לדוגמא בשבת י"ג. – "הוא הנקרא תלמוד", היינו שכאשר לומדים גמרא מבינים את ההלכה בסיבותיה וסברותיה. אמנם מדוע לא נקרא 'לימוד אצל תלמידי חכמים' אלא 'שימוש תלמידי חכמים'? כיון שבנוסף ללימוד במעבדה (בישיבה), יש את **התורה בחיים**, ששם השיקולים הרבה הרבה יותר מורכבים, והמתהלך עם חכמים בארצות החיים הוא לומד להתחקות על שיקול דעתם⁸⁵. אמנם שימוש זה הוא בכל חלקי התורה, אך כאשר מדובר בלימוד אמונה – כאן הדבר יותר מסובך.

אומר הרמב"ם⁸⁶: "ודע כי כאשר ירצה אחד השלמים כפי מעלת שלמותו לומר דבר ממה שהבין מן הסודות הללו, **בין בפיו בין בקולמוסו, לא יוכל לבאר אפילו כדי השגתו באור שלם כסדר**, כמו שיעשה בשאר החכמות שלימודם מפורסם"⁸⁷.

⁸² בפרק 'ידיעת תבניות המושגים ולא הכוונה הספוגה בהם'.

⁸³ אורות הקודש ח"ג עמ' פ"ח.

⁸⁴ ע"י אור לנתיבתי, "ליראת שמים" (עמ' כ"ה).

⁸⁵ זה מה שנקרא בכל מקום 'התמחות' – לא מספיק שאתה יודע את כל הניתן לדעת, צריך גם לדעת את שיקול הדעת ביישום.

⁸⁶ פתיחה למורה נבוכים.

ועל כן אומר הרב שם⁸⁸: "שימוש תלמידי חכמים הוא שם מפורסם לדברים העיוניים שבתורה, להורות כי מכלל הדברים העיוניים ישנם כאלה שלא יוכל ההוגה להוציא הבנתם על-ידי דיבור פה, כי נעלים הם מכל שפה והיגיון. לפעמים נמצאים דברים כאלה בעניינים הגבוהים בחקרי האלוקות, ולפעמים נמצאים גם כן כאלה בדברים מוסריים המסתעפים על-פי עומק חכמת הנפש, אשר אם יאמר האומר לבארם בניב שפתיים לא יוכל. אמנם המשמש תלמידי חכמים יעמוד גם כן על מערכות רעיוני לבבם. הוא יכיר וידע ג"כ את אותו חלק שאינו יכול להימסר, לא בניב שפתיים ולא בעט סופר כי אם יוחק בלב מבין ההולך את חכמים..."⁸⁹.

ואם אמר רבי⁹⁰: "האי דמחדדנא מחבראי (זה שאני מחודד יותר מחברי), דחזיתיה (שראיתו) לרי' מאיר מאחוריה. ואילו חזיתיה מקמיה (ואילו ראיתו מלפניו), הוה מחדדנא טפי (הייתי מחודד יותר), דכתיב 'והיו עיניך רואות את מורידך'". לכאורה אמר זאת על דברי הלכה; על אחת כמה וכמה, שהעניין עקרוני בענייני אמונה.

אמנם ישנם סוגים שונים של שימוש תלמידי חכמים. ישנו שימוש תלמידי חכמים בשיעורים שיטתיים הבונים בעיקר את הבנת דברי הראשונים או גדולי האחרונים⁹¹. כאשר לומדים כל ספר על הסדר, צריך לדעת שכל ספר מהווה עולם שלם שהלומדים חייבים להיכנס ולהכירו בהדרגה, ובכלל הדבר לעיין בו ע"י תלמידי חכמים, שפילסו דרכם בנתיבי החכמה האלוקית. רק כך נוכל לעמוד על עולמם של ענקי הרוח שבדורות הקודמים.

ישנם שיעורים אחרים הדנים בנושאים אחרים, אם בשיעורים מקומיים או אפילו בהקפת הנושא מצדדים שונים, כאן לענ"ד המעורבות של עולמו של התלמיד החכם היא הרבה יותר מתקדמת, והוא איננו רק בבחינת מבהיר מעמיק או מרחיב את דברי בעל השמועה, ואף על פי שהוא "מלקט" דברים בשם אומרם מכל מקום הוא היוצר העיקרי⁹². על פי רוב לשומעי לקחו אין יכולת עמידה אמיתית על הדברים אלא אם יקיפו, הן את המקורות השונים והשוואתם והן (ואולי יותר חשוב) את עולמם של בעלי השמועה השונים, שלעיתים רק כך יובנו הדברים על בוריים. וע"כ שימוש תלמידי חכמים כזה ודאי מוסיף פי כמה, אם כי דורש עמל פי כמה.

ישנם שיעורים או הרצאות שעניינם לבנות יסודות של אמונה או השפעה חינוכית או אחרת, על מנת לחזק את הרוח ואת עבודת ה'. גם להם שיעורי אמונה יקרא. רובם בנויים על דברים שבעל פה, שעיקר

---

⁸⁷ עי' לעיל בפרק 'הקושי בלימוד' (סביב הערה 23).

⁸⁸ עין איה שבת ח"א, פרק א' סע' נ"ה.

⁸⁹ וכדלעיל בפרק על 'דיעות תבנית המושגים ולא הכוונה הספוגה בהם'.

⁹⁰ עירובין י"ג:

⁹¹ אגרת פ"ט (עמ' צ"ד): "כולם ספרי אמונה כולם נובעים הם מלבם של גדולי דיעה חכמי לב חסידי עליון..."

⁹² ואף על פי שגם כשלומודים עם תלמיד חכם ספר בביאור דבריו של הסופר, בהרחבתם ובעמידה על אמיתתם מתוך הכרת עולמו של הכותב, הן ממקורות אחרים של כתביו והן מהכרת שורש העניין, סגנון הדברים והבנת השיטה לעומקה – גם שם ישנה מעורבות והבנה של הרב המלמד – מכל מקום הנאמנות למקור הדברים היא בולטת יותר ואם ישנה יצירה מצידו שלא נובעת מהעמל בדברים עצמם היא קלה יותר להבחנה.

מטרתם לבנות את ההבנה הליבית והציורית, ולפסוח על העיסוק בקריאה, בפענוח ובדיון ביקורתי. שיעורים אלו מיועדים להשפעה של תורה ואינם בכלל עיקר דברינו⁹³.

לסיכום: שימוש תלמידי חכמים הינו מפתח חשוב מאוד ליצירת **דרכי לימוד מעִנְיִים**, מתוך התחקות וחקיקת חכמת האמונה ודרכיה, והתרחקות מהטעייה ותעייה, **ואין דרך בלעדיה גם בימינו**⁹⁴ (למעט מיוחדים).

ג. דובר אמת בלבבו

לעבודה העצמית של האדם המקורית **ההגותית** יש ערך רב בלימוד אמונה. דברי הרב על "דובר אמת בלבבו"⁹⁵: "מאחר שענינו (של אדם) תהייה תלויות לאותו הציור הגדול של האמת, שיבא לו ע"י הערותיהם של אחרים, גדולים וטובים ממנו", – ישמע דברים מאנשים רמי מעלה, ממקור גבוה של השכלת אמונה, רבנים, גדולי דור, תלמידי חכמים גדולים וק"ו כתבי הקודש למדרגותיהם, ואפילו יהיו רק גדולים משיעור קומתו שלו, יסיק האדם שטוב לו – "לא יתייחד כלל עם נשמתו, לדעת מה שרוחו הפנימי הוגה בקרבו. לא כן הדבר, אלא שיחד עם ההודאה על האמת הרחבה, הבאה מאופקים כ"כ רחוקים, יהיה דובר אמת בלבבו, לדלות את מי האמת ממעמקיו הוא".

אף על פי שמקצת האידיאלים האלוקיים גנוזים בלבו של האדם, וכל שאיפת הטוב והמוסר מתעודדת מכך שנוצרת בקרב האדם אפשרות הכרתית מחשבתית של **זיהוי הטוב** וצעידה לאורו ובעבורו – מכל מקום פיתוח אחיזת האדם באמת ובצדק בטוב המוגבל וק"ו בטוב הבלתי מוגבל, הינה כגישוש באפלה⁹⁶, אם יסמוך האדם על מקורות מחשבתו. על כן יסוד עיסוקינו לעולם הוא מלמעלה למטה: "לא לקנט"⁹⁷ נשוב, כ"א לים סוף, לסיני, ולירושלים, לאברהם, למשה, לדוד, לרבי עקיבא ולר"ש בן יוחאי... כל מה שהיותר חכמים והיותר מעולים יכולים הם לחשוב, כבר נמצא באוצרנו בצורה יותר שלמה, יותר עליונה, והעיקר יותר אלקית; זה הוא ההבדל שבין אפס – והכלי⁹⁸.

ממילא עיקר מושאי הגותנו נובעים מחכמת התורה, הנהגית ונלמדת בשרשרת הדורות ממעמד הר סיני, וקבלת שרשרת הדורות הם הינם "האופקים הכ"כ רחוקים" שהרב מדבר עליהם.

---

⁹³ וק"ו שאין בכלל עיקר דברינו שיעורים שמטרתם לתאר את דרכי החשיבה או את דרכי העבודה השונות של השומעים, לבקדם, לחדש בהם טהרת רצון, ולסלול דרכי הבנה ותקון – שהגם ששיעורים כאלו חשיבותם מרובה ויקרה, הם אינם בכלל דברינו.

⁹⁴ לכלול בדברינו את הטוענים שאפשר ללמוד היום מהספרים באופן עצמאי – **ולא היא** לפחות בתחילת דרכו (על פי רוב 8 עד 10 שנים ראשונות) של הלומד.

⁹⁵ עולת ראייה ח"א, עמ' ק"ב.

⁹⁶ עי' מהר"ל דרך חיים בהקדמה.

⁹⁷ פילוסוף שעמד על כך ש"כל ההכרות האנושיות הינן אובייקטיביות ייחוסיות" (הגדרת הרב באגרת).

⁹⁸ אגרות הראייה, אגרת מ"ד (ח"א עמ' מ"ז-מ"ח).

ועל זה אומר הרב: מאחר ועינינו תלויות בציור הגדול של האמת הבאה מהמקור הגבוה כדלעיל – עשויה להתפתח במקרה הגרוע **אמירה היצונית תבניתית**, ובאופן יותר מפותח תפיסה **תרגומית**⁹⁹ של התורה, שהיא איננה המבוקש הראשי בלימוד אמונה¹⁰⁰. ע"י הגות מקורית עצמית של האדם **בעצמו**, והעלאת מכלול ערכיו ומושגיו אט אט תתבהר הבנתו, תתפתח בו שפה, והמשגה, בהם יוכל לעכל ולעבד בקרבו פנימה את הרעיונות המופשטים בהם גלום הרבה אור הדורש הסתגלות. לא רק משמעות התכנים תתעבד בקרבו, אלא גם דרכי הנגישות אליהם. א"כ למרות שימוש תלמידי חכמים והצמידות הבקרתית למקורות ולשלשלת הקבלה, מכל מקום יהיה "דובר אמת בלבבו".

בהקדמה למוסר אביך: "נראה שאי אפשר לצאת ידי חובה בענין חובות הלב רק אם **יסדר ספר לעצמו** בלימודים הדרושים לו בזה". ועל זה מעיר הרצ"ה את דברי המהרש"א (ב"ב י:) – "עיקר הלימוד ושנעשה בו רושם הוא הלימוד הבא מכתבת יד". ונראה שכוונתם ש"יסדר ספר לעצמו" הכוונה עבודה וסדר הערכים האמוניים בצורה **מגובשת ושלמה**, והיינו "לימוד הבא מכתבת יד" הגורם להתגבשות סידור העניינים בצורה מדויקת.

וכיון שהיכולת לסדר ולגבש בלימוד אמונה היא קשה, כמו שראינו בחלק ב', מדגיש הרב שאי אפשר לצאת ידי חובה ללא הסידור וההתגבשות של עולמות הערכים ומדרגותיהם.

סידור "הספר" הוא מערכה שכלית שנוצרה מעיבוד התוכן האמוני **בעצמו** בצורה סדורה ומזוהה בעולמו של האדם. ומוסיף הרב שעל גבי הסידור "יותר יבין ע"י מה שיחדש בהם מרוחו", זאת אומרת שהסידור הגולמי אינו מספיק, אלא הוא ה**סימן** לקליטה נכונה ופנימית ולא רק תרגומית, שהיא היכולת לחדש בהם מרוחו. ומוסיף הרב: "מי שהוא כבר באופן זה של דעת... אי אפשר לו לבוא אל השלמות אם לא יעבוד בשכלו בזה"; אין הכוונה שהלומד יכתוב מאמרים ויפרסם חידושים, אלא שהתהלכותו הרוחנית תהיה מגובשת מחד ותוססת ומופרית מאידך ע"י הגות מתמדת¹⁰¹, ובזה יהיה "דובר אמת בלבבו".

לסיכום, חמש מדרגות של הבשלה: א. תבנית היצונית; ב. תרגומית; ג. זיהויית; ד. חידושיית; ה. מערכתית.

---

⁹⁹ שהיא ניסיון להלביש בעולמך את מושגי הרוממות, ע"י אמצעים צדדיים ותבניות אחרות ע"י הדמייה, לנסות להוריד ולתרגם לעולמך דברים מעולים יותר אך מעורפלים.

¹⁰⁰ מאמרי הראיה, "שעורים בספר הכוזרי" (עמ' 490): "ישנם שני מיני למודים: מין למוד שהבנתו באה ע"י ידיעות זולתו, כבן-אדם הנצרך לחבירו, ובלעדי ידיעות צדדיות אין שום פתח הבנה לחכמה זו – **למוד כזה הוא למוד תרגומי**. ויש מין למוד מקורי שהאדם לומד מעצמו ומנסיונו. כן בחכמת האמונה, כשאנו לומדים אותה בדרך של ידיעה, נצטרך ללמוד ע"י אמצעים וידיעות אחרות; אופן ידיעה כזה נקרא **ידיעה מקרית**. הלמוד השני הוא **הלמוד הפנימי המקורי**, שהנהו למוד עצמי. "מאי דכתיב 'ונחל עדניך תשקם', עדןך לא כתיב כאן, אלא עדניך, מלמד שיש לכל צדיק וצדיק עדן בפני עצמו" (סנהדרין ק'). הכוונה מבוארת, שהספוק האמתי (נראה לי שכוונתו מלשון לספק סחורה) הוא הספוק העצמי הפנימי. רוב הלמודים הנם למודים מקריים... רק תכן הקדושה, הוא המשיב דברים ברורים ואמיתיים... וע"ז שאנו מכניסים דברי קודש לתוך שכלנו (וכוונתו באופן פנימי מקורי), אנו מעלים אותו למדרגת רוח-הקודש".

¹⁰¹ הרצ"ה באור לנתיבתי, עמ' כ"א: "ראיתי ונתון אל ליבי להתאמץ ס"ס, לקיים מפעם לפעם מה שציווני... לרשום כתוב בספר".

נראה ש"ייתייחד עם נשמתו" ו"לדלות את מי האמת ממעמקיו הוא"⁹⁵, אינה רק יצירת הזדהות עם האמת הגבוהה – אלא יכולת עיכול במובן שלם של הטמעת האמת באישיותו, או יותר מדויק ונכון, התעלותו והארת אישיותו מהתוכן המרום עד כדי שהדבר ניכר ומוכר הפעם מאישיותו עצמה¹⁰².

מדרגה נוספת ב"דובר אמת בלבבו" נודעת ליחידי יחידים, מדרגה עליונה שכפי הנראה גם היא כלולה כאן בדברי הרב, ומובאת בהרבה מקומות. כמראה מקום בלבד, כיון שהיא מחוץ לתחום מאמרנו:

"יש כח בנשמה להשכיל השכלות של אמת מקרבה פנימה, מעצם מקור מעיינה. וההשכלות הללו הן גבוהות וטהורות כפי ערך טהרתה של הנשמה במעשיה וחכמתה הלימודית. ויותר מכל טוהר מאיר לפניה הדרך הטהרה המוסרית של המדות הטובות, ורכוש הבינה באמונה, לפי ההרגש של הלב הטהור, הבלתי מתחכם בארחות עקלקלות"¹⁰³.

ד. ההעמקה הספיראלית

באגרת פ"ט: "כל ישעי וחפצי שיתרגלו הצעירים בעלי הכשרון ללמוד, בגירסא תחילה ואח"כ בעיון, את החלק המוסרי והמדעי שבתורה, שהוא כלל תורת הלבבות". הרב קובע כאן כלל שהינו נכון לגבי כלל הלימוד האמוני ולגבי כל ספר בנפרד, לגבי השלבים הראשונים של הצמיחה וביחס לשלבים מתקדמים: **בלימוד אמונה אנו מגיעים מההיקף לעסוק בפרטים** (בדרישתם, ניתוחם, חקירתם, ביאורם והחידוש בהם), מההיקף אל הנקודה המועמקת והולכת ומתכללת במרחב הנקודות ושוב מתעמקת.

"הלימוד המתרחב והולך בהדרגה, בקביעות עת שעה או שעתים בכל יום, עד כדי רכישת השקפה הגונה ורגש פנימי, על חלק המוסרי והעיוני שבתורה, יעדן את הרוח, וישובב את הנפש, עד שימצא האדם את עצמו מוכן ומוכשר לדרוש ולחקור, וימלא אומץ לב וגבורה".

א"כ רואים שזה לא עניין מקומי אלא שלב בהתפתחות, בתחילה גירסא בהשקפה הגונה עד שמתפתחת מדרגה של בשלות לעיין, לחקור ולדרוש. ומוסיף הרב אידיאל:

---

¹⁰² מאמרי הראיה, "על הגאון רבי אברהם מסוכטשוב זצ"ל" (עמ' 204): "והרי מצאנו לרבי אליעזר הגדול שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם, סוכה כ"ז ב' ויומא ס"ו ב', וקשה בזה מה שמצאנו באבות דר"נ פ"ו גבי רבי אליעזר שדרש בדברים שלא שמעתן אוזן מעולם, ולכאורה זה סותר את הכלל של מדתו של ר"א שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו. וצריכין אנו לומר שאם היינו אומרים שאמר דברים שלא אמרן פה לעולם הי' זה באמת סתירה על הכלל שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו. אבל כיון שאמרו שלא שמעתן אוזן מעולם, אנו מבינים שהפה של הרב אב התורה רבן יוחנן בן זכאי אמרו אבל מכל השומעים הצטיין רבי אליעזר הגדול בהקשבתו העמוקה שאזנו שמעה מתורתו של רבו מה שלא שמעו אחרים. ונמצא שבאמת לא אמר דבר שלא שמע (פירושו: הבין לעומק, הפנים, ומתוך כך חידש פנים חדשות המשתמעות ממנה) מפי רבו, ותורתו היתה תורה שלימה שיש לה בית אב, ומכל מקום היתה כולה תורה מחודשת על ידי גבורת שכלו הקדוש".

¹⁰³ שמונה קבצים א', סע' פ"ד. ומוכרחים לעי' באורות האמונה מהד' תשנ"ח עמ' 60, וז"ל: "כשתובעים שיהיה העולם מודרך ע"פ מחשבות מקוריות שכ"א יכיר בבירור את העולם ואת החיים ממקורו הראשון צריך לדעת שזה תלוי בטהרת הרצון. כשרצון הפנימי המגמתי של החיים הוא טהור, ואיננו פונה כ"א לנשגב ומעולה... עמידתו על רגלי עצמו היא לו מעין של גדולה. אבל כאשר הרצון הפנימי שפל הוא... היה הכל מגועל והרוס", ע"ש. לנו היא הצורה שגדולי וטהורי לב חקקה עד לע"ל.

וע"ע בסכנה של הטומאה בזה – עין איה שבת ח"ב, פרק תשיעי סע' ד' (עמ' 163) בביאור "ספינת הירדן טמאה", של ההשתבשות בעניין הזה. ואכמ"ל.

"וכ"כ תהי' ההתעסקות בהלכות דעות שבתורה עושה פריה, עד שהפלפול, החקירה, הביאור והחידוש, בענינים הללו יהי' מצוי אצל כל צעיר בעל-כשרון, כמו שהוא מצוי ב"ה בחלק המעשי" וכו', כך על דרך כלל ההתפתחות. אמנם בהמשך מעיר את אותו ענין גם על לימוד ספר קונקרט, וז"ל: "אמנם מצאתי לנכון להעריך על ההדרגה, דהיינו לרכוש בקיאות הגונה, בכל ספר מוסרי שיבא לידך הקל הקל תחילה, כי כולם נובעים הם מלבם של גדולי דעה חכמי לב וחסידים עליון, ורבים מהדברים העיוניים א"א להבין על בוריים אם לא יהיה הרגש ג"כ מוכשר כראוי, ועל כן נקראת התורה ג"כ שירה כמו שנקראת מצוה, ע"כ צריך להסתייע עם הכח המיוחד להרגיש דברי אלקים חיים, שאינם מתבררים כ"א ללב טהור, וע"ז מועיל הצד המוסרי שאינו מסור כ"כ למחקרים, כ"א לבסס את הנפש על יסודותיה הפנימיות. אבל לא לעמוד כ"א ללכת הלאה" וכו'.

אם כן, גם בבואנו ללימוד ספר צריך ללמודו בבקיאות הגונה, מספר פעמים. כל ספר הוא בעצם שיטה שלימה בהתבוננות על דעת אלוקים וסקירה על כל התורה, וגדולי הדעה חכמי הלב וחסידים עליון המחברים, כל אחד מהם הוא עולם בפני עצמו שצריך להתרגל ולקנות יחס של טביעות עין, התרגלות למושגים, לצורת ההתבוננות, לסגנון ובעיקר לתוכן הנסקר בסקירה אחת! ההתרגלות ל"נקודת המוצא", לרוממות השקפת עולמו של המחבר, נקנית בהדרגה ע"י רגש פנימי התופס את הכיוון הכללי של פני הדברים. זה אינו רגש של התפעלות, אלא רגש של בינת הלב. על ידי כך מתפתח גם "הכח המיוחד להרגיש דברי אלקים חיים", היינו תשומת הלב וההבחנה בערכם של הדברים, הבחנה היודעת לא רק להבחין בין עיקר לטפל אלא גם לתת את הפרספקטיבה שהיא כל כך נצרכת בעולמות המהות. הנופך הכללי – מהיכן הדברים יוצאים ולאן הם מגיעים – הם חלק גמור ועקרוני בהבנת התוכן, משמעותו ועקרוניותו. ספיגת הרוממות בערכם של הדברים היא עניין המסור ללב, והוא חלק עקרוני בהבנת התוכן, ועל זה צריך "להרגיש דברי אלקים חיים".

ע"י החזרה הגירסאית נוכל אט אט לגשת ולהעמיק בפרטים: בתחילה בדקדוק הפרטים, הדק היטב לעמוד על נקודת האומר, ורק אח"כ לפתח את העקרונות בחלקים השונים: במבנה ובשירת התוכן, בהתפתחותו ובהעמקתו. שיטת החזרה הזו לפעמים תהיה סגנון ההרצאה של הספר עצמו, לדוגמא – בספר הכוזרי נכתבים ונלמדים המושגים העקרוניים והחשובים בצורה ספיראלית, חזרה הנשנית ומעמיקה כל פעם בהדרגה את הנאמר בשלבים הראשונים תוך שזירת צדדים ובחינות שונות והרחבת הרעיון והעמקתו בהדרגה ע"י חזרה סיבובית זו. כך גם דרכו של המהר"ל, שחזרה תוך העמקה היא מעמדי שיטתו. אין זו חזרה שינונית אלא מעמיקה, תוך הדגשת בחינות שונות וצדדים והיבטים אחרים ולפעמים רק בהקשרים שונים, שהקשרים אלו יוצרים העמקה מהותית בכל ההבנה¹⁰⁴.

דרך זו של העמקה ע"י חזרה הגותית הסוללת דרך להבנה הספיראלית, הן בעומק והן ברוממות בנושאים האמוניים, מודגשת כבר בפתחה למסילת ישרים, באמרו: "אין התועלת הנלקט מזה הספר יוצא מן הקריאה בו פעם אחת כי כבר אפשר שלא ימצא הקורא בשכלו חידושים אחר קריאתו שלא היו בו לפני קריאתו אלא מעט". רצונו לומר, שאף על פי שספרו כולו חידוש כידוע, מכל מקום אין התועלת המרכזית בחידושים השכליים ובידיעות הנלקטות מהספר הזה אלא עיקרו הוא בחידוש **תנועת הרוח**, העמקתה ויצירת תהליכי הפנמה בגודל העבודה הדרושה, ועל כן כותב "אבל התועלת יוצא מן החזרה עליו

¹⁰⁴ שמונה קבצים א', סע' רצ"ב: "כיצד הנשמה נבנית, למדים הרבה, מעינים, חוזרים ומשננים את הידיעות, מתרגלים בהרגשות על ידי החזרה והשינון, ואחר כך צומחות מזה הסתעפויות רוחניות, הקובעות אופי מיוחד". יש לציין שבלימוד אמונה החזרה עניינה עצם ההגות והתסיסה ולא השינון הרגיל.

וההתמדה". אין כוונתו השינון ההלכתי, אלא כדלעיל, ההעמקה הספיראלית¹⁰⁵ ב"עניני שלמות העבודה, על האהבה, על היראה, על הדבקות ועל כל שאר חלקי החסידות". אין זה עיסוק אינטלקטואלי חכמתי, אלא חכמה הקשורה בכל חלקי האדם (וכבר ביארנו בחלק הקודם¹⁰⁶ הקשיים הכרוכים בלימוד זה והתייחסנו להקדמה זו), ועל כן נדרשת החזרה וההתמדה.

ה. דרך העיון האמוני, והמשא ומתן בו

1. העלאת כח המדע; 2. השוואה והקבלה בירור והשלמה.

לאחר הדגשת הצורך להגיע מההיקף אל הנקודה, ננסה להאיר מספר נקודות ביחס למשא ומתן:

ישנם הלומדים אמונה ממש כמשא ומתן הלכתי ע"י קושיה ותירוץ, וכן נותנים מספר תירוצים ואפשרויות, וכן מדגישים את הנקודה המחלקת (הן במחלוקות, והן בהסברים שונים). בביאורנו הבא אין לנו פירכה עליהם, ואדרבה – לכאורה יסתמכו על דברי הרב דלעיל: "עד שהפול, החקירה, הביאור והחידוש בענינים הללו יהיה מצוי אצל כל צעיר בעל-כשרון". מכל מקום נראה שאף על פי שאלו הם כלי החשיבה והניתוח, שונה המשא ומתן בענייני אמונה מהמשא ומתן ההלכתי.

כותב הרב למשה זיידל תלמידו¹⁰⁷: "תוכן הבירור צריך להיות ע"י העלאת כח המדע למושגים יותר רחבים, שזהו התכלית הנמצאת בכל הניגודים המעשיים והעיוניים, וע"י השקפה יותר אמיתית כללית מתגלה אור האמת, עד שאין צורך כלל לתירוצים מיוחדים על כל פרט".

1. העלאת כח המדע:

"העלאת כח המדע למושגים יותר רחבים" – דומה למתהלך ב"גן המבוכה" (מבוך) ואובד בין סמטאותיו, שזוכה להכיר ע"י התרוממותו, לראות הכל מלמעלה. המושגים האמוניים נושאים בקרבם את המדע המרומם שנובע מהמבט האלוקי, על כן הלימוד לא יכול להיות בדרך של מחקר מפני ש"אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים", אלא בדרך של העמקת הכללים¹⁰⁸.

¹⁰⁵ יש להעיר בדרך זו על שלב של בחינה לימודית הכלולה בדברינו, שנקרא לה **העמקה סירקולצית** – בה תוקפים נקודת מרכז אחת מבחינות רבות, כאשר לעומת הספיראליות – שהיא התרוממות של מהלך שלם מנקודה לנקודה – העמקה זו היא בנקודה אחת מתוך ההיקף, ולא מהלך שלם של התעמקות.

¹⁰⁶ חלק שני, בפרק "דיעת תבניות המושגים ולא הכוונה הספוגה בהם" (סע' 1 – הבעיה הלשונית), ובפרק 'שטף הצירים הלביים'.

¹⁰⁷ אגרות הראיה אגרת פ"ט (ח"א עמ' צ"ד).

¹⁰⁸ כללים אינם בדרך של אינדוקציה (הסקת מסקנות מן הפרט אל הכלל – המכנה המשותף של כל הפרטים) ולהיפך דדוקציה (מן המכנה המשותף אל הפרטים), אלא הכללים או השורשים הינם שערים של משמעות ותוכן בעלי ערך מקיף ולא נקודתי, ועל כן העמקתם היא בדרך של אומדן והשערה כדברי הרב בעקבי הצאן (עמ' ק"ל) "דרך האומדן של המחשבה הרמה" ובאורות (עמ' צ"ב) "מסתגלת היא להקשבה עדינה, לצלילים עליונים, באים וטסים מעולמים גבוהים ונאצלים, אשר כל חד וחד מקבל מהם כפום שיעורא דליה, נודע בשערים בעלה", ומכל השיעורים יחד יגלה הוד השלום וזיו האמת, יסוד העונג ומילוי החיים, המלאים עבודה וחפץ אידיאלי טהור". וע"ע בהרחבה מילון הראיה, מחקרים באורים והשוואות להגדרות ולמושגים, ערך "השערה" (מהד' תשנ"ט עמ' שפ"ד).

ככל שההבטה מתרחבת, היא יכולה להכיל עניין כללי יותר, רחב יותר, מופשט יותר, בעל כח מאחד ומגשר על הסתירות הניבטות מהמבט השטחי. יש בכח השכל לא רק לחשוב ולהבין, אלא גם **להתעלות**. למרות שהדבר תלוי מאוד גם בצדדים האחרים של האדם (כגון הנטיות החומריות והמיידיות, הנטייה המוסרית וכו'), מכל מקום גם בדרכי החשיבה ותכניה יש עניין של עילוי. העילוי יוכר ביכולת ההפשטה, בתפיסת ועיבוד רעיונות כלליים, וביכולת סקירה וצפייה במהלכים ומחשבות ארוכות ורחבות. מעיקרון מלביש אחד יוכל החושב האמוני להפשיט את ההלבשה, לפתחו ולשכללו וללמוד ממנו היבטים רחבי היקף של משמעות ותוכן, אלא שצריך הוא להתעמק בעיקרון, בהכללה שהוא נושא עמו – שלכן חכמת האמונה נקראת בהרבה מקומות חכמת הכללים או השורשים, מפני תמציתה האידיאלית שהגבלותיה ברעיון חובקת עולם ומלואו.

חז"ל יעסקו במשלים, בדרושים שיתארו היבטים שונים של התהלכות הצדיקים, מעשיהם ועלילות חייהם, כשכולם גוונים של זרמי ההשפעה והתגלות אלוקית בחייהם של ישראל. כל עניין כזה יכול להיות ניבט דרך מחלוקות וראיות מפסוקים מכל התנ"ך, וכל עניין נושא בתוכו רבדים של המשמעויות האידיאליות. הניגודים בדברי חז"ל, המחלוקות, הראיות ושיטות ההתבוננות השונות אינם עוסקים רק בהיבט ההיסטורי או הטכני לבדם, אלא במשמעויותיהם הרוחניות האידיאליות – לטוב ולמוטב. הידיעות המנוגדות הנלמדות ע"י הלומד האמוני יחשפו רבדים ואידיאלים שונים, הם תמיד יערכו כבחנינות שונות שע"י הבחנתם תיווצר בחכמת הלומד מערכה שלימה שצפייתה תבנה את עילוי המחשבה והתוכן שעליו הרב מדבר כ"העלאת כח המדע". מתוך כך המושגים יתרחבו, יתעדנו, יתבסמו וישתרו בגרעינים הנצחי הטוב הנובע ממקור החכמה העליונה מקור האמת הפונה לטובה ולברכה, ועל ידי כך הכרתו של הלומד וכל מרחב אישיותו מתעלים. ע"י עבודה זו נחשפת "השקפה יותר אמיתית כללית, מתגלה אור האמת", מתעצבת באישיותו של המתבונן השקפה כזו ש"אין צורך כלל לתירוצים מיוחדים על כל פרט", מפני שכל צורת ההתבוננות והערכת המציאות קיבלה נקודת מוצא גבוהה יותר, כדלעיל במשל המבוך¹⁰⁹.

2. השוואה והקבלה בירור והשלמה:

עוד יש להאיר בדרך העיון האמונית, שכשם שדברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, כך גם בה – העקרונות, המושגים והרעיונות המופיעים במספר מקומות באותו ספר, או בספרים שונים, ובפרט של אותו מחבר, הם יכולים לשפוך אור ולהאיר מזוויות שונות ובכך לקבל זה מזה ולתת זה לזה יכולת השוואה, התאמה, הבחנה והרחבה של המושגים האמוניים, **ולרוב אין יכולת לעיין בלעדי זה**.

מכל מקום אמונים עלינו דבריו של הרצי"ה¹¹⁰: "עיקרה ויסודה של דרך הלימוד הזה הוא, קודם כל, ההתבוננות והעיון המרובה והמדויק, בהעמקה והרחבה, בחזרת שקידה ובבהירות הסתכלות, להפוך ולהפוך בהם, בגופם של הדברים, מהם ובהם, בתורת קודש, שהוא "מילה בגרמיה" (דבר בעצמו) ו"טוביה גניז ביה" (טובו גנוז בו). לעיקר ויסוד זה שייך ונמשך ומצטרף, דרך ההקבלה והשוואה, הברור וההשלמה, מתוך דברי קדשו של אאמו"ר הרב זצ"ל בעצמו בשאר מקומותיהם. מתוך כך – קשר הקודש לכל שאר דברי תורה...".

¹⁰⁹ ע"ע שמונה קבצים א' סע' תצ"ח, ואכ"מ.

¹¹⁰ הרצי"ה במאמרו "קיום לחוג הרא"ה" (לנת"י ג' עמ' נ"א-נ"ד) מתווה דרך איך להתייחס לכתבי הרב זצ"ל ביחס למקורות קודש המצוטטים והמפורשים וביטויים מקבילים בחכמה הפנימית ולשונוותיה המופיעים ברב, והחומר ביחס לשימוש בהן, ולחילופין מקורות חול ופילוסופיה שהרב מתייחס, ומזהיר הרצי"ה לא לערבב את המקורות בחול לדברי הרב שבהם הכל קודש ואין לערבב שם חול – גם בצרכי הלימוד.

א"כ רואים אנו בדברי הרב בתמצית את העקרונות שהעמדנו עד כה: א. ההשקפה הספיראלית והעמקתה; ב. העלאת המדע – "טוביה גניז ביה" – שיכולת ההפשטה וההלבשה היא יסוד העבודה הקדושה "להפוך ולהפוך... מהם ובהם", היינו דרך ההכללה¹⁰⁸ עד בואנו לשער את הגנוז בהם; ג. על גבי זה ומתוך זה – ההשוואה והקבלה הבירור וההשלמה.

ו. שיטת ההולכה

כאשר רוצים להדריך אדם אל מטרה הנצפית ממטחוי קשת משתמשים בשיטת ההולכה: בתחילה מרכזים את המבט אל תחום שטח מסוים (כגון פסגת ההר), אח"כ אל נקודה בולטת קרובה (עץ בצידה המזרחי) ואח"כ מזהים את המטרה (אצבע ימינה וכו'). מעין דרך זו קיימת גם בלימוד העמוק העיוני אמוני.

נקדים את דברי הרב בעין איה¹¹¹: "כשם שבהכרה החושית ישנם סימנים וטביעות-עין... טביעות עינא עדיף מסימנא (חולין צ"א)... כן הם נמצאים כך במושגים השכליים (פירוש: הרוחניים) והמוסריים, בדיעות ישרות ואמונות אמתיות ונכונות" (פירוש: לימוד אמונה).

"אע"פ שההכרה (החושית) של הסימנים אפשר לספר אותם ג"כ למי שאינו מכיר את הדברים בעצמו, כדי שגם הוא יכיר על ידם את המבוקש, ולעומתה) ההכרה שע"י טביעות-עין הלא אי אפשר לה להמסר מפה לאוזן למי שאינו מכיר בחושו הפנימי, מ"מ להמכיר עצמו (פירוש: ולא לאחר) טביעות עינא עדיף מסימנא (פירוש: הן באבידה הן ברציחה)... מפני שההכרה הזאת של הטביעות-עין באה מכח פנימיות עצמיות הבירור שבנפש (פירוש: עצם הכרת האמת שבנפש), שאינה משארת אחריה מקום לשום תנועה רעיונית (פירוש: לשום ספק, וברור לאדם המכיר את החפץ או את האדם ומזהה אותו בודאות אע"פ שאינו יודע את סימניו)".

ואכן, להלכה – תלמיד חכם יכול לתבוע אבידה ללא ידיעת סימניה אלא רק על פי זיהוי, ועדות רציחה קבילה דווקא אם מכיר את הרוצח אף על פי שלא יודע סימנים, ואינה מתקבלת אף אם יודע סימנים מובהקים אך אינו מכיר את האדם! כך בעניינים האמוניים: "ישנם כאלה שיד השכל ההגיוני והגבורה המופתית תקיפה בהם להכריח אמתתם, ע"פ מופתים חותכים ומבוררים שאפשר להעלותם על שפה וספר, וישנן אמנם ג"כ אמתיות כאלה, שלבד מה שהם מתאמתים ע"י הכלל של התאמתות כללות אמונת התורה לפרטיה ע"י כללה (פירוש: שנקודת האמת מתחילה מאמונת אמיתתה של התורה) שנתברר לנו בבירור גלוי שאין כמוהו תחת כל השמים (לבד מזיהוי התורה), עוד מסייע להם הרבה כח ההכרה הפנימית המכרחת את אמתתם, וההכרה הזאת כחה גדול הרבה יותר ממופתים הגיוניים, כשם שטביעות-עין עדיף מסימנים".

אם כן ישנה דרך של התקדמות ודריכת אמת ע"י זיהויה בדרך של טביעות עין. אמנם הדרך לזיהוי או להעמקת הזיהוי והרמת המבט לעניין רחב וכללי – כדלעיל בפרק הקודם – הוא ע"י שיטת

¹¹¹ שבת ח"א, פרק שני סע' ק"ו (עמ' 124) – בשינוי הסדר ע"מ שיובן באופן רציף.

ההולכה. בתחילה מזוהה מושג מסוים, אח"כ מועמק בזיהוי שני, ולבסוף לזיהוי מופשט, שאם היינו מסמנים אותו בתחילה היה נאבד במרחב הנפשי. לעיתים יוקדם כמעין כותרת היעד התכליתית¹¹².

דוגמא לשיטת ההולכה נמצאת במאמר "קרבת אלוקים" במאמרי הראיה (עמ' 32). בתחילה הרב מזהה את טבעיות האדם לקרבת אלוקים בילדותו, ואח"כ מקומה בבגרות. אח"כ מעמיק את הזיהוי כחוט המקשר את כל האמונות והדתות וכל הרוח האנושית בעלת הערך ההיסטורי. אח"כ מזהה את הכח האמוני של קרבת אלוקים ככח היותר חזק ומרכזי אצל היחיד אצל הנפש האנושית הכללית והקבוצתית. אח"כ מעיד שכל הפיתוח והחינוך, כל הנביעה של חירות הרוח, היא להשלים את הנטייה לקרבת אלוקים. בסוף החלק הזה הוא מעלה אותנו לרום המושג של הגדרת צלם אלוקים שממנה נובע הכח הזה – ומגדירו כהשתקפות של השלמות האלוקית הנשקפת ביסודה של הנשמה (ממקור השלמות במעלתה האלוקית), שתכונת ההגדרה של חיי האדם היא בנויה מהרגשת עצמיותו וחפץ השתלמותו הנובע מהשתקפות זו.

כך בשיטת ההולכה הלך הרב והעמיק את המושג 'קרבת אלוקים' עד להגדרתו כתכונת צלם אלוקים שבאדם, ובפרק שלאחריו עוד הוסיף העמקה על קרבת אלוקים בכלליות ההוויה, ואכ"מ.

במאמר זה פשוטה השיטה, אך גם בספרי ראשונים ואחרונים אחרים – בצורה פשוטה או מעורבת – אנו מוצאים שיטה זו של הולכה, שעניינה העמקת הזיהוי לא ע"י ספיראליות (העלאה וחזרה המעמיקה) או סירקולציות (בחינת נקודה מצדדים שונים כשהיא במרכז), אלא זיהוי הולך ומעמיק הולך ומחדד את הנושא, המושג.

ז. התנוצצות

באורות התורה¹¹³: "בעניינים המעשיים (פירוש: בלימוד של העניינים המעשיים) צריכים להבין שהם כולם סעיפים ולבושים של אור היושר והצדק האלהי, ובתוך כל הפרטים יחד נמצאת הנשמה האלהית של שכלול העולם, בחיים בחומר ורוח, בחברה וביחיד, וממילא נוקב האור ויורד ג"כ בכל פרט ופרט. וכיון שרגש הלב (פירוש: הידיעה המקדמת הזאת החרוטה ביראת שמים המתייחסת ללימוד כדבר ה' ממש, והלימוד הוא לשמה – לשם הופעת והרביית התורה עצמה בקרבנו) והשכל הפנימי נתון להארה האלהית הכללית, המסתתרת בכל המון הלמודים המעשיים, מתהווה עי"ז גילוי פנימי בכל פרט ופרט, שיוצא לאור לפי כשרון רוחו של כל אחד. לפעמים מתרחב הרעיון ומתגלם עד שאפשר ג"כ לבטא ולבאר את ניצוץ האור האלהי, שנתפס באיזה מהפרטים, וברוממות מעלה בכל הפרטים, ולפעמים מתגלה הדבר רק בתור התנוצצות עדינה בחדרי הלב...".

ברור היטב שהרב אינו עוסק בהתפעלות שלנו מהלימוד, אלא מההגות הרעיונית שלנו בטעמי הפרטים של הדרכת התורה המעשית. כל התורה כולה הינה "ההליכה בדרכיו" – זה לא נאמר רק במידותיו אלא גם במצוותיו, וקיימא לן "מה הוא רחום אף אתה רחום" וכך 'מה הוא מניח תפילין אף אתה מניח

¹¹² לדוגמא: בהרבה פסקאות בספר אורות – המשפט הראשון הוא מעין כותרת לתוכן הפסקה. וכן בהרבה מהלכים רעיוניים בספרי המהר"ל – פרק או חלק של פרק יהיו כעין הקדמת הפתיח הרעיוני, השורש שרוצה לבאר, ואח"כ במספר פרקים יפרט את הכלל בבחינות שונות. כך בשיטת ההולכה, יתכן שהתכלית תוקדם בהתחלה, אך לאחר מכן שיטת ההסברה תהיה בשיטת ההולכה.

¹¹³ פרק ב' סע' ב'.

תפילין¹¹⁴, וכך נאמר בכל המצוות כולן – תוכן הדבר הוא כיון שהדרכת התורה את העולם המעשי נובעת מהאידיאלים האלוקים, "דרכי ה'", היינו שיש לערכים אלו אמת עצמית אלוקית רוממה שאינה רק פרי השפעת המצוות עלינו אלא הם דרכי אמת והארה אלוקית, שיש בהם אמת עצמית, מצד עצמה, ולא רק מצד השפעותיה עלינו. כיון שזה יסודם של כל המעשים התוריים – המצוות וכל "תורת משה ויהודית" (דברי חכמים) – על כן הכיוון של מעשינו הוא ההידבקות במגמה העצמית, המגמה האלוקית העליונה, מעל לכל תפיסה, הבנה, והערכה של טוב ביחס לעולמנו, הקרויה "דרכי ה'" – ההליכה בדרכיו¹¹⁵.

עיקר מגמת התורה היא ההליכה בדרכיו – "לציירם (את האידיאלים) בשכל וברגש"¹¹⁵, על מנת ליצור "את החשק והעז"¹¹⁶ אל הטוב ואת כל מגמת ההזדהות והשייכות של האדם לרוממות האלוקית, "ולהגשים דוגמתם בפועל של סדרי החיים", להוציא לפועל ממש אידיאלים אלו, על מנת למצוא את "ההשוייה וההתאמה למרומי האידיאלים האלהיים" בערכם המיטיב ומעלה בפועל את החיים, ומערב בהם את יסודות הטוב האלוקי בפועל ממש (השראת שכינה).

אם כן, כשאנו עסוקים בפרטים המעשיים מתוך יראת שמים גם במובנה החכמתי, כדלעיל, "רגש הלב והשכל הפנימי נתון להארה האלהית הכללית"¹¹³ – ייווצר ברוחנו "גילוי פנימי", "התנוצצות עדינה בחדרי הלב" של הבנת המשמעות של הארת הטוב הגלומה בפרט המעשי. "לפעמים מתרחב הרעיון ומתגלם (פירוש: שאפשר להכילו במילים ובתבניות הסברתיות. 'גולם' במובן שכנוס בו "הפרפר השלם" – ההארה של מה שמעבר למילים. חכמה בגימטריה – גלם) עד שאפשר ג"כ לבטא ולבאר את ניצוץ האור האלהי" – זאת אומרת, שלא מדברים כאן על הרגשה במובן המתפעל אלא "המרגיש דברי אלוקים חיים"¹¹⁷, עשירות התוכן הנעלם המתרבה והולך עד כדי הבטאה – "עד שיעלה בידו להעניק מטוב ידיעתו גם לזולתו"¹¹⁸.

יש לעיין איך בפועל נעשית הקשבה זו – "רגש הלב והשכל הפנימי נתון להארה האלהית הכללית". אפשר לומר שלומדים בפועל את הפרטים באופן אמוני, אך כיון שהדגשנו לעיל את חשש הכלאיים¹¹⁹, נראה יותר שהכוונה היא שלומדים אמונה בדרכי האמונה לחוד, ומאידך לומדים גמי' בדרכי הגמי' לחוד, והדברים מתברכים זה מזה, עד כדי כך שמאירה התנוצצות עדינה זו. וכדברי הרצ"ה¹²⁰: "יניקתם ההדדית של התחומים האלה (ההלכה והאגדה), עיקר ערכו ומכוונו הוא לתועלת השפעה כללית שביניהם", ולא השפעה ישירה. אם כי נראה שיש לתת מקום, לאחר סיכום הסוגיה בעיון, לשים לב על יושר הדרכת חז"ל

¹¹⁴ על פי מסכת ברכות ו'. – "מנין שהקב"ה מניח תפילין", עי' עין איה שם, פרק ראשון סע' נ"ב (עמ' 23). ועוד שם ז'. – "מנין שהקב"ה מתפלל", ועין איה שם, סע' ס"ז (עמ' 29).

¹¹⁵ עקבי הצאן עמ' ק"ב: "האידיאלים האלהיים, והחמדה הפנימית, הרוממה והעצמית אליהם, להתרומם אליהם, לציירם בשכל וברגש, ולהגשים דוגמתם בפועל של סדרי החיים, הם הנם תולדותיה של המחשבה המבוכרת (תורת ישראל, שאינה דבקה בעצמיות האלוקית שהיא למעלה מכל גבול והגדרה, אלא בדרכיה דרכי ה', שבזה יש שייכות לאדם ללכת מחיל אל חיל, להידבק במגמה זו ולהיות מותאם אליה) שלעילוייה אין קץ ותכלית (בגלל שזו אמת עצמית ולא רק מצד השפעתה), והיא הולכת הלוך ואור, היא נותנת מקום לאדם, להרחיב דעתו, ולמצא את ערכו הפנימי באופן היותר טוב ובצורה היותר נשאה...".

¹¹⁶ שם, בהמשך הדברים.

¹¹⁷ עי' לעיל פרק ד'.

¹¹⁸ מוסר אביך פרק א' סע' א'.

¹¹⁹ סביב הערה 63.

¹²⁰ אור לנתיבתי, "לדברי תורה" (עמ' מ"ז).

ודרכה של התורה, על מנת להרגיל עצמו בהארה זו, ובהערכת ואהבת התורה¹²¹, אך אין זה מעצם עניינו של לימוד אמונה.

ועוד נראה, שהפירוש האמיתי הוא שע"י לימוד אמונה, שצ"ן הרב בתחילת הפיסקה באורות התורה¹¹³, האדם מתרומם לקרבת אלוקים ע"י העסק בעניינים הרוחניים, ועל כן התוצאה היא גם בלימוד של הפרטים המעשיים, "רגש הלב והשכל הפנימי נתון להארה האלהית הכללית", ומפני שבלמוד האמונה בהכרח הוא עוסק בנשמת הפרטים – "קרבת ד' ורוממות הקדושה גלויה בהם"¹²².

תם ולא נשלם

לפום גבהו ועמקו של הנושא וריבוי הגוונים שבקרבו, קשה לומר שעמדנו במאמר זה על המדוכה של הקפתו. ניסינו להפרות במקצת ולהאיר רסיסי מחשבות ושערים על מנת שיתרבה העסק בו.

---

¹²¹ כן הדריכני הרב יעקב לבנון שליט"א.

¹²² משפט הפתיחה באורות התורה שם.